

ՍՍՀՄ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Մ. Գ. ՔԱՐԱՄՅԱՆ, Լ. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

**ՈՉԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱԿԱՆ
(ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿ)**

Ե Ր Ե Վ Ա Ն — 1979

ՍՍՀՄ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՎԵՍՏՈՒՏ

Մ. Գ. ՔԱՐԱՄՅԱՆ, Լ. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՈՁԻՆՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐԵԿՏԻՎՈՒՄ

(ռառմնական ձեռնարկ)

Գրախոս՝ գյուղատնտեսական
գիտությունների թեկնածու
Է. Տ. ԱՂԻՅԱՆ

Հրատարակվել է Երևանի անասնաբուծական-անասնաբուժական
ինստիտուտի խմբագրական-հրատարակչական խորհուրդի 1978 թ.
նոյեմբերի 30-ի որոշման հիման վրա

М. Г. Карамян, Л. Г. Минасян
ПРАКТИКУМ ПО ОВЦЕВОДСТВУ
(учебное пособие)
на армянском языке

Երևան—1978

Армянский сельскохозяйственный институт

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 1-ԻՆ

ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ՏԻՊԵՐԸ ԵՎ ՈՋԽԱՐԻ ԲՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՄԲՐԸ

Ոչխարներից ստացվող բուրդը կազմված է մեկ կամ մի քանի տիպի բրդաթելերից: Ըստ մորֆոլոգիական և տեխնիկական հատկությունների բրդաթելերը բաժանվում են հետևյալ տիպերի՝ աղվամաղ, անցողիկ մաղ, քստամաղ, մեռած մաղ, չոր մաղ:

Աղվամաղը ամենաբարակ և ուժեղ ոլորվածություն ունեցող բրդաթելն է: Նրա հաստությունը տատանվում է 15—30 միկրոմետրի սահմաններում: Աղվամաղի երկարությունը 5-ից 15 սմ է: Բնութագրվում է լավ ամրությամբ և առաձգականությամբ:

Քստամաղը համեմատաբար երկար, ալիքածև կամ ուղիղ բրդաթել է: Նրա հաստությունը 30—120 միկրոմետր է, երկարությունը՝ 10—20 սմ: Տեխնիկական հատկություններով զգալի չափով դիջում է աղվամաղին:

Անցողիկ (միջանկյալ) մաղը համեմատաբար ավելի երկար և հաստ է, քան աղվամաղը, սակայն ավելի կարճ և բարակ, քան քստամաղը: Ունի լավ արտահայտված ոլորվածություն կամ ալիքածեություն: Նրա հաստությունը 26—65 միկրոմետր է: Տեխնիկական հատկություններով անցողիկ մաղը զգալիորեն գերազանցում է քստամաղին, սակայն դիջում է աղվամաղին:

Չոր մաղը քստամաղի տեսակներից է, բնութագրվում է կոպտությամբ, կոշտությամբ, թույլ փայլով և ցածր ամրությամբ: Չոր մաղի առկայությունը բրդածածկում զգալի չափով իջեցնում է նրա որակը:

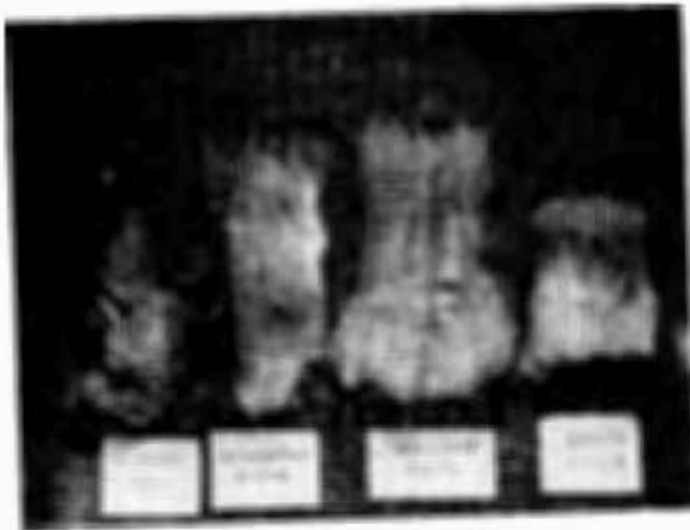
Մեռած մաղը նույնպես քստամաղի տեսակներից է, սակայն ավելի կոշտ և կարճ, քան չոր մաղը: Հաստությունը տատանվում է 100—200 միկրոմետրի սահմաններում, երկարությունը՝ 3—4 սմ: Մեռած մաղը չունի առաձգականություն, ճկունություն, ամրություն: շատ ցածր է, չի ներկվում:

Բացի բրդաթելերի այս հինգ հիմնական տիպերից, ոչխարների բրդածածկում և իրանի վրա լինում են նաև երկու տիպի բրդաթելեր՝ շնամաղ և ծածկող մաղ: Շնամաղը նկատվում է մինչև մեկ տարեկան նրբագեղմ ցեղերի ոչխարների մատղաշի բրդածածկում, որից հետո թափվում է: Նա ավելի կոպիտ է, երկար և թույլ ոլորված, քան բրդածածկի հիմնական բրդաթելերը: Ծածկող մաղը լինում է ոչխարների վերջավորությունների, դեմքի և ալիքների վրա: Նա նման է մեռած մաղին: Շնամաղը և ծածկող մաղը չեն խուզվում և աբդյունարերական նշանակություն չունեն:

Տարբեր ցեղերի ոչխարներից ստացվող բուրդը կազմված է նշված բրդաթելերի մեկ կամ մի քանի տիպերից: Եթե բուրդը կազ-

մըված է մեկ ախպի բրդաթելից, այն համարվում է միատարր կամ միասեռ, իսկ եթե այն կաղմված է մի քանի ախպի բրդաթելերից՝ ոչ միատարր կամ տարասեռ:

Ոչխարներից ստացվող բուրդը, կախված նրա մեջ պարունակվող բրդաթելերի ախպերից, տեխնոլոգիական նշանակությունից և օգտագործումից, բաժանվում է չորս հիմնական խմբերի՝ նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ և կոպիտ (նկ. 1):

Նկար 1. Նուրբ, կիսանուրբ, կոպիտ և կիսակոպիտ բոյի ցուցանիշներ:

Նուրբ բուրդը միատարր է և կաղմված է համեմատաբար կարճ (6—9 սմ), փափուկ և լավ ոլորվածությամբ ունեցող աղվամազներից: Նուրբ բրդի հաստությունը տատանվում է 15-ից 30 միկրոմետրի սահմաններում: Նուրբ բրդածածկ ունեցող ոչխարների բուրդը շատ խիտ է, պարունակում է զգալի քանակությամբ ճարպաքրաինք: Նուրբ բուրդը ստացվում է նրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից, ինչպես նաև նուրբ բրդածածկով նրբագեղմ $\times$ կոպտաբուրդ խառնացեղ ոչխարներից: Ներկայումս գործող դասակարգման համաձայն, նուրբ բուրդը բաժանվում է մերինոսային և ոչմերինոսային խմբերի:

Կիսանուրբ բուրդը միատարր է և կաղմված է համեմատաբար երկար (9—25 սմ) և 25-ից 65 միկրոմետր հաստությամբ ունեցող անցողիկ մազներից կամ կոպիտ (22—40 միկրոմետր) աղվամազներից: Կիսանուրբ բուրդն ունի բավարար կամ լավ արահայտված ոլորվածություն, ոլորքներն ավելի խոշոր են, քան նուրբ բրդինը: Գեղմն ունի բավարար խտություն և միահավասարվածություն ըստ երկարության և բարակության: Կիսանուրբ բրդում ճարպաքրաինքի

բաղադրությունը ավելի քիչ է, քան նուրբ բրդում: Կիսանուրբ բուրդը ստացվում է կիսանրբագեղմ մսա-բրդատու և ցիգայական ցեղի ոչխարներից, ինչպես նաև նրբացեղմ $\times$ կոպտաբուրդ և կիսանրբագեղմ $\times$ կոպտաբուրդ կիսանուրբ բրդածածկով խառնացեղ ոչխարներից: Ներկայումս գործող դասակարգման համաձայն կիսանուրբ բուրդը բաժանվում է կիսանուրբ խառնացեղային, կրոսբերդային, կրոսբերդային ախպի և ցիգայական խմբերի:

Կիսակոպիտ բուրդը կարող է լինել միատարր և ոչ միատարր: Միատարր կիսակոպիտ բուրդը կաղմված է համեմատաբար կոպիտ անցողիկ մազից և ստացվում է սարաջինյան ու աաջինական ցեղերի ոչխարներից: Ոչ միատարր կիսակոպիտ բուրդը կաղմված է աղվամազից, անցողիկ մազից և քիչ քանակությամբ քստամազից: Ոչ միատարր կիսակոպիտ բուրդը ստացվում է առաջին և երկրորդ սերնդի խառնացեղ ոչխարներից: Կիսակոպիտ ոչ միատարր բրդում աղվամազը լինելով կարճ, զբաղեցնում է դեղմի ներքևի մասը, իսկ վերևի մասը հիմնականում զբաղեցնում է քստամազը և համեմատաբար կոպիտ անցողիկ մազը: Բրդաթելերի այսպիսի տեղադրության հետևանքով գեղմը ունի ծամիկային կառուցվածք: Բուրդը միջին խտությամբ է և պարունակում է զգալի քանակությամբ ճարպաքրաինք:

Կոպիտ բուրդը ոչ միատարր է և կաղմված է աղվամազից, անցողիկ մազից, քստամազից, երբեմն էլ մեռած և չոր մազերից: Ճարպեր տիպի բրդաթելերի հարաբերությունը բրդում կախված է հիմնականում ոչխարների ցեղից և հասակից: Աղվամազը կարճ է և գտնվում է գեղմի ներքևի մասում: Քստամազը կոպիտ և երկար է: Կոպիտ բուրդն ունի գեղմի ծամիկային կառուցվածք, շատ կոշտ է, ճարպաքրաինքի պարունակությունը՝ ցածր: Ստացվում է տարբեր կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից:

Պարապմունքի ընթացքում ուսանողը պետք է սովորի որոշել բրդի հումքը ըստ բնույթի (նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ և կոպիտ): Անհրաժեշտ է որոշել տարբեր տիպի բրդաթելերի կշռային հարաբերությունը ոչ միատարր բրդի նմուշում և դրանցումները կատարել ձև 1-ում:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 2-րդ

ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ՀՅՈՒՄԱՆՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Տարբեր տիպի բրդաթելերը ունեն իրենց բնորոշ և յուրահատուկ հյուսվածքային կառուցվածք: Բուրդ ախպի բրդաթելերի մոտ արտաքին մասը զբաղեցնում է քեփուկային շերտը, որը կաղմված է եղջրացած, տափակ ձևան թևիկներին նման բշիջներից: Թևիկներն ունեն տարբեր մեծություն և ձև: Աղվամազի մոտ թևիկները օղակաձև են և յուրաքանչյուր թևիկով պատելով բրդա-

Տարբեր տիպերի բրդաթելերի հաւաքերու քլունը
կոպիտ և կիսակոպիտ բրդում

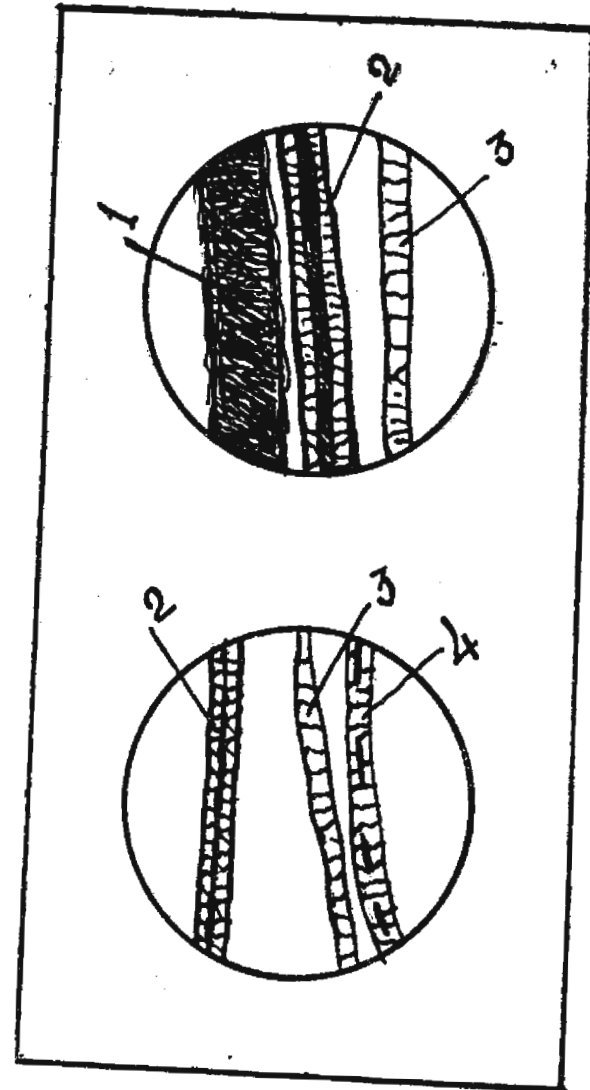
Ցուցանիշներ	Մասսան (գ)	%
Լվացված բրդի նմուշի սկզբնական մասսան		
Աղվամազի մասսան		
Անցողիկ մազի մասսան		
Քստամազի մասսան		
Մեռած և չոր մազի մասսան		
Բոլոր տիպի բրդաթելերի մասսան		
Կորուստ		

թելը, առաջացնում է օղակ: Մյուս տիպի բրդաթելերի մոտ թեփուկները ունեն ոչ ճիշտ բազմանկյունների ձև: Թեփուկային շերտը պաշտպանում է բրդաթելերի ներքին շերտը արտաքին միջավայրը ապրիոր վնասակար ազդեցություններից:

Բրդաթելի թեփուկային շերտի տակ գտնվում է կելևային շերտը, որը կազմված է եղջրացած իլիկաձև բջիջներից: Այս բջիջների մեծությունից և կառուցվածքից են կախված բրդի այնպիսի կարևոր հատկություններ, ինչպիսիք են ամրությունը, առաձգականությունը, դյուրաձևությունը: Աղվամազի և անցողիկ մազի հիմնական մասը կազմում է միջուկային շերտը: Քստամազի մոտ այս շերտը համեմատաբար թույլ է զարգացած, իսկ մեռած մազի մոտ կազմում է նրա բնութագրական կտրվածքի մակերեսի միայն 1/3 մասը: Բրդաթելերի կեղևային շերտում են տեղադրվում նաև բրդի բնական գույնը տվող պիգմենտային հատիկները:

Քստամազը, մեռած մազը և համեմատաբար հաստ անցողիկ մազերն ունեն նաև միջուկային շերտ: Այս շերտը տեղադրվում է բրդաթելի երկարությունը: Քստամազի, մեռած և չոր մազերի մոտ այն անբնորոշ է, իսկ կոպիտ անցողիկ մազի մոտ՝ ընդհատվող: Միջուկային շերտը իջեցնում է բրդի տեխնիկական հատկությունները:

Բրդաթելերի հյուսվածքաբանական կառուցվածքը ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է պատրաստել պրեպարատ: Դրա համար վերցնում են առարկայական ապակի, նրա վրա կաթեցնում 1—2 կաթիլ գլիցերին, որի մեջ կտրտում ոչ միատարր լվացված բրդի

Նկար 2. Տարբեր տիպի բրդաթելերի հյուսվածքաբանական կառուցվածքը:

1—մեռած մազ: 2—քստամազ: 3—աղվամազ: 4—անցողիկ մազ:

մանր կտորներ (0,2—0,3 մմ երկարությամբ), ասեղի միջոցով հավասարաչափ տարածում այս կտորները գիցեքինի մեջ և ծածկում ծածկապակով: Պրեպարատը ուսումնասիրում են մանրադիտակի տակ 400 անգամ խոշորացման միջոցով:

Տարբեր տիպի բրդաթելերի հյուսվածաբանական կառուցվածքի առանձնահատկությունը երևում է նկար 2-ից:

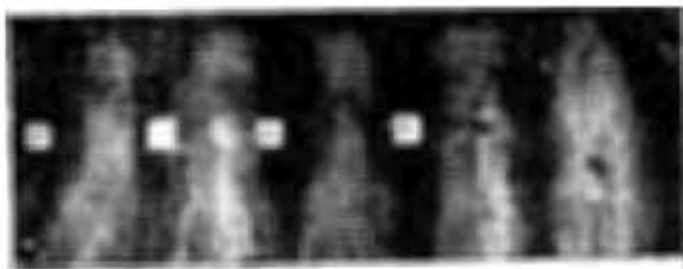
Պարապմունքի ժամանակ յուրաքանչյուր ուսանող պետք է մանրադիտակի տակ ուսումնասիրի աղվամազի, անցողիկ մազի, քստամազի և մեռած մազի հյուսվածաբանական կառուցվածքը և աշխատանքային տեսքում կառարի համապատասխան նկարներ:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 3-ՐԻ ԵՎ 4-ՐԻ

ԲՐԴԱԹԵԼԻ ՀԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Գոյություն ունի բրդաթելերի հաստության որոշման երկու եղանակ՝ էքսպերտային (գործնական) և լաբորատոր:

Բրդի հաստության որոշման էքսպերտային եղանակը օգտագործվում է միատարր բրդի դասակարգման և տեսակավորման, ինչպես նաև ոչխարների բռնիտավորման ժամանակ: Բրդի հաստությունը այս եղանակով որոշվում է աշքաշափի միջոցով խուզված զեղմում կամ էլ ոչխարի վրա: Բրդի հաստությունը որոշելու համար անհրաժեշտ է վերցնել մի փոքր փունջ, բացել այն այնպես, որ հնարավոր լինի տեսնել յուրաքանչյուր բրդաթել: Այս թելերը համեմատում են տարբեր հաստություն ունեցող էտալոնների (նմուշների) հետ, որոնց հաստությունը նախօրոք որոշված է մանրադիտակի միջոցով (նկար 3), դրանից հետո սովյալ զեղմը (կամ ոչխարի բրդածածկը) րստ հաստության դասում են համապատասխան որակին կամ դասին: Մեր երկրում մշտված է միատարր բրդերի սովետական դասակարգումը, ըստ որի բոլոր բրդերը բաժանվում են համապատասխան դասերի կամ որակների, որոնք արտահայտվում են թվերով: Սովետական դասակարգման հիմքում ընկած է միատարր բրդերի բրդադիտության դասակարգումը: Այս դասակարգման էությունը կայանում է նրանում, որ միևնույն քաշի, բայց տարբեր հաստության բրդերից ստացվում է որոշակի երկարությամբ տարբեր քանակու-

Նկար 3. Տարժև որակի բրդի էտալոններ:

թյամբ կաժեր: Համաձայն այս դասակարգման, անգլիական մեկ ֆունտ (453,6 գրամ) բրդից ստացվում է որոշակի քանակությամբ կաժեր, յուրաքանչյուրը 512 մ երկարությամբ: Կաժերի թիվը բնորոշում է բրդի հաստությունը որակներով:

Ըստ սովետական դասակարգման նուրբ բրդին են դասում 80, 70, 64 և 60 որակի, կիսանուրբ բրդին՝ 58, 56, 50, 48 և 46 որակի, միատարր կիսակոպիտ բրդին՝ 44 և 36 որակի հաստություն ունեցող բրդերը: Այս թվերից յուրաքանչյուրը ցույց է տալիս, թե տվյալ բրդի 453,6 գրամից քանի հատ 512 մ երկարություն ունեցող կաժ է ստացվում: Բրդի հաստության յուրաքանչյուր որակը ունի միկրոմետրներով արտահայտված համապատասխան սահմաններ (աղյուսակ 1-ին):

Աղյուսակ 1

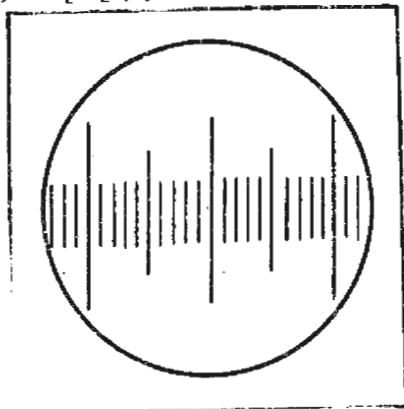
Միատարր բրդի հաստության սովետական դասակարգումը

Բրդի որակը	Բրդի հաստության սահմանները միկրոմետրներով	Բրդի որակը	Բրդի հաստության սահմանները միկրոմետրներով
80	14,5—18,0	50	29,1—31,0
70	18,1—20,5	48	31,1—34,0
64	20,0—23,0	46	34,1—37,0
60	23,1—25,0	44	37,1—40,0
58	25,1—27,0	40	40,1—43,0
56	27,1—29,0	36	43,1—55,0

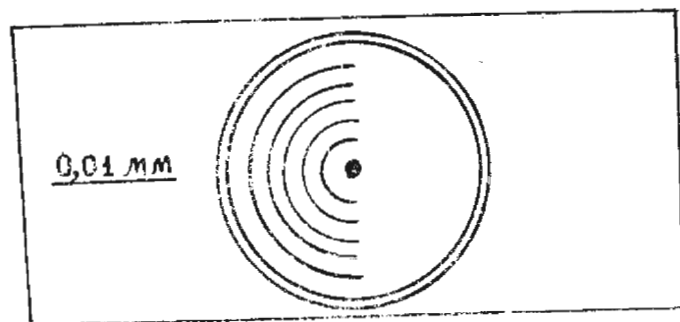
Բրդի հաստության էքսպերտային եղանակին տիրապետելու համար անհրաժեշտ է գործնական աշխատանքի մեծ փորձ ունենալ:

Լաբորատոր եղանակով բրդի հաստությունը որոշում են մանրադիտակի տակ, օկուլյարային միկրոթանոնի (միկրոմետրի) օգնությամբ: Օկուլյարային միկրոմետրը (նկար 4) տեղադրվում է մանրադիտակի օկուլյարում: Մինչև բրդի հաստության որոշման անցնելը, անհրաժեշտ է որոշել օկուլյարային միկրոմետրի յուրաքանչյուր բաժանմունքի մեծությունը արտահայտված միկրոմետրերով: Դրա համար օգտագործում են օբյեկտիվային միկրոմետր (նկար 5), որը տեղադրում են մանրադիտակի առարկայական սեղանի վրա: Մանրադիտակի 400 անգամ խոշորացման տակ պետք է համեմատել օկուլյարային միկրոմետրի բաժանմունքները օբյեկտիվային միկրոմետրի բաժանմունքների հետ: Պետք է հիշել, որ մանրադիտակի տեսողաշտում օբյեկտիվային միկրոմետրի բաժանմունքները խոշոր են, իսկ օկուլյարային միկրոմետրինը՝

մանր (նկար 6): Եբբ օկուլյարային միկրոմետրի բաժանմունքների ցանցը համատեղվում է օբյեկտիվային միկրոմետրի բաժանմունքների հետ, հաշվում ենք, թե օկուլյարային միկրոմետրի քանի բաժանմունք է տեղավորվում օբյեկտիվային միկրոմետրի 3—

Նկար 4. Օկուլյարային միկրոմետր

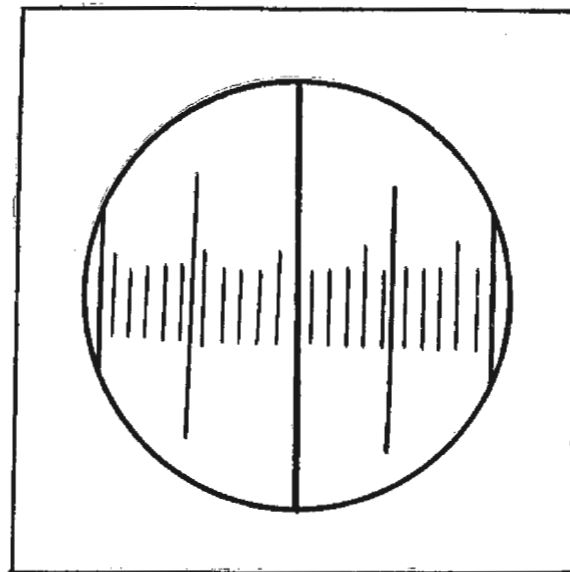

Նկար 5. Օբյեկտիվային միկրոմետր

4 բաժանմունքում: Ենթադրենք թե օբյեկտիվային միկրոմետրի 4 բաժանմունքներում ($4 \times 10 = 40$ միկրոմետրի) տեղավորվում է օկուլյարային միկրոմետրի 12 բաժանմունք: Բերենք, օկուլյարային միկրոմետրի յուրաքանչյուր բաժանմունքի արժեքը կազմում է $3,33$ միկրոմետր ($40:12 = 3,33$): Հետագայում այս արժեքը օգտագործվում է բրդի հաստությունը միկրոմետրների միջոցով արտահայտելու համար:

Եբբ որոշված է օկուլյարային միկրոմետրի բաժանմունքի արժեքը, անցնում ենք բրդի հաստության որոշմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է լվացված (մաքուր) բրդից վերցնել բրդաթելերի երեք փորձանմուշ՝ հիմնական, ստուգիչ և պահանջատային և պատրաստել պրեպարատ: Պրեպարատը պատրաստելու համար առարկայական ապակու վրա պետք է կաթնեցնել $1-2$ կաթիլ պիցիերին և հիմնական փորձանմուշի տարբեր մասերից (հիմքից, մեջտեղից և ծայրամաս-

սից) բուրդը հավասարաչափ և մանր ($0,4-0,5$ մմ) կտրտել զլիցսրինի կաթիլի մեջ, խառնել բրդաթելերի կտորները ասեղով և ծածկել ծածկապակով: Բրդի պրեպարատը տեղադրվում է մանրադիտակի առարկայական սեղանի վրա և մանրադիտակի 400 ան-

Նկար 6. Օկուլյարային միկրոմետրի մեկ բաժանմունքի արժեքի որոշումը:

դամ խոշորացման տակ կատարվում է 100 կամ 200 բրդաթելիկի հաստության չափում: Դրա համար օկուլյարի շրջման միջոցով օկուլյարային միկրոմետրը տեղադրվում է մանրադիտակի տեսադաշտում դտնվող բրդաթելին ուղղահայաց և հաշվում միկրոմետրի քանի բաժանմունք է կազմում տվյալ բրդաթելը իր հաստությամբ: Ուսումնական նպատակով յուրաքանչյուր փորձանմուշում կարելի է բավարարվել 100 բրդաթելիկի հաստության չափումով: Չափումներից ստացված աշխարհների դրանցումը տեղադրում և հետագա մշակումը կատարում են բրդնետրիայում ընդունված եղանակներով: Ցանկալի է բրդի հաստության որոշման համար տվյալների դրանցումը և մշակումը կատարել արապրայաների եղանակով: Դրա համար անհրաժեշտ է կազմել վարիացիոն ցանց (աղյուսակ 2):

Ինչպես արդեն նշել ենք, բրդի հաստությունը որոշելու համար կատարում են 100 կամ 200 բրդաթելի չափում: Բրդաթելերի բաշխումը ըստ հաստության դասերի կատարում են շտրիխների կամ փակեաի միջոցով: Ստացված տվյալները վեր է ածվում թվերի և դրանցվում հաճախականության սյունակում (P):

Աղյուսակ 2

Բրգի հաստության զասերը ըստ օկուլյարային միկրոմետրի բաժան- մունքների	P	a	Pa	Pa²
2	2	-4	-8	32
3	6	-3	-18	54
4	8	-2	-16	32
5	20	-1	-20	20
A 6	29	0	0	0
7	22	1	22	22
8	10	2	20	40
9	2	3	6	18
10	1	4	4	16
n=100	—	—	Pa=-10	Pa²=234

Այստեղ՝ P—յուրաքանչյուր դասի հաճախականությունը

a—յուրաքանչյուր դասի շեղումը պայմանական մի-
ջինից (A)

Հաճախականության գումարը պետք է համապատասխանի չափ-
ված բրգաթելերի քանակին (տես աղյուսակը)։ Մեր օրինակում 100
բրգաթելի հաստության միջին թվաբանականը որոշելու համար

պետք է օգտագործել հետևյալ բանաձևը՝ $M = A + K \cdot \frac{Pa}{n}$

որտեղ.

A—պայմանական միջին դասն է։ Մեր օրինակում ընդուն-
ված է 6-ը։

K—դասերի տարբերությունն է մեկը մյուսից (մեր օրինակում
հավասար է 1-ի)

Pa—Pa սյունակի գումարը

n—չափված բրգաթելերի քանակը

Տեղադրելով աղյուսակում բերված տվյալները, բանաձևի մեջ
կստանանք՝ $M = 6 + 1 \cdot \left(\frac{-10}{100} \right) = 6 - 0,1 = 5,9$

միկրոմետրի բաժանմունք։

Մեզ արդեն հայտնի է, որ մեկ բաժանմունքի արժեքը կազ-
մում է 3,33 միկրոմետր։ Ուրեմն չափված 100 բրգաթելի միջին
հաստությունը կկազմի՝ $3,33 \times 5,9 = 19,64$ միկրոմետր։

Ուսումնասիրվող վարիացիոն շարքը բնութագրելու համար
անհրաժեշտ է որոշել նաև միջին քառակուսու տատանումը
(σ —սիգմա), որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\sigma = K \cdot \frac{Pn^2}{n} - \left(\frac{Pa}{n} \right)^2 = 1 \cdot \frac{234}{100} - \left(\frac{-10}{100} \right)^2 = 2,34 - 0,01 =$$

$$= 1,52 \text{ միկրոմետրի բաժանմունք } (3,33 \times 1,52 =$$

$$= 3,95 \text{ միկրոմետրի})$$

Դրանից հետո անհրաժեշտ է որոշել փոփոխականության գոր-
ծակիցը (C) հետևյալ բանաձևով՝ $C = \frac{\sigma}{M} \cdot 100 =$

$$= \frac{3,95}{19,64} \cdot 100 = 20,1\%:$$

Ինչքան ցածր է փոփոխականության գործակիցը, այնքան
միահավասար է բուրդը ըստ բրգաթելերի հաստության։ Մեր օրի-
նակում բուրդը բավականին միահավասար է ըստ հաստության։
Մնում է որոշել միջին թվաբանականի սխալը՝

$$m = \frac{\sigma}{n} = \frac{3,95}{100} = \frac{3,95}{10} = 0,39 \text{ միկրոմետր}$$

Բրգի հաստության որոշման տվյալները կարելի է գրանց
աղյուսակի ձևով, այսպես՝

n	Lim	M±m	σ	C
100	6,66—33,30	19,64±0,39	3,95	20,1

Պարապմունքի ընթացքում ուսանողները բաժանվում են 5
խմբի (յուրաքանչյուրում 2—3 հոգի), վերցնում բրգի նմուշ, որո-
շում նրա հաստությունը էքսպերտային և լաբորատոր եղանակնե-
րով, կատարում գրանցումը ձև 2-ում։ Բացի այդ, անհրաժեշտ է
կազմել երկու նմուշի համար բրգաթելերի հաստության բաշխման
կորագիծը։

Ձև 2

Նմուշի համարը	Բրգի բնութը	Բրգի հաս- տությունը (որակ)	Բրգի հաստությունը (միկրոմետր)			
1						
2						

ԲՐԴԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅԱՆ, ՈՂՈՐՎԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՄՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Բրդի երկարությունը: Տարբերում են բրդի երկարության՝ բնական և իսկական ձևերը: Բնական երկարությունը դա շտապելի կամ ծամիկի բարձրությունն է առանց ոլորքները հարթեցնելու, իսկ իսկական երկարությունը՝ ոլորքները հարթեցված, բայց չձգված վիճակում:

Բրդի բնական երկարությունը կարևոր սելեկցիոն և տեխնոլոգիական հատկանիշ է: Այն որոշվում է ոչխարների բոնիտավորման, բրդի դասակարգման և տեսակավորման ժամանակ: Ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ բրդի բնական երկարությունը որոշվում է կենդանու կողքի հատվածում: Այստեղ գեղմը բացվում է ուղղահայաց կողերին և առաջացված «կարի» մեջ քանոնով որոշում են շտապելի բարձրությունը հիմքից (մաշկի մակերեսից) մինչև ծայրը: Եթե չափում են ոչ միատարր բրդի ծամիկի երկարությունը, ապա պետք է հիմքից առանձին չափել աղվամազային գոտու և քստամազային գոտու երկարությունը: Այս դեպքում գրանցումները կատարում են կոտորակի ձևով՝ համարիչում գրում են քստամազի երկարությունը, իսկ հայտարարում՝ աղվամազի (օրինակ՝ 16/7 սմ):

Բրդի դասակարգման ժամանակ նրա երկարությունը որոշելու համար անհրաժեշտ է գեղմի հիմնական հատվածներից (կողք, մեջք, թիակ) վերցնել բրդի փոքր շտապելներ և հիմքերը դնելով քանոնի ծայրին (0-ին) առանց ձգելու որոշել շտապելի երկարությունը:

Բրդի բնական երկարությունը որոշվում է 0,5 սմ ճշտությամբ: Բրդի իսկական երկարությունը որոշվում է 0,1 սմ ճշտությամբ հետևյալ կերպ: Պետք է վերցնել լվացված բրդի փորձանմուշ (մի փոքրիկ շտապել) և այն դնել միլիմետրային թղթի վրա այնպես, որ շտապելի հիմքը համընկնի միլիմետրային թղթի «0» նիշի հետ: Շտապելը և թուղթը ծածկում են 5—10 սմ չափսի ապակիով: Պահելով ապակին ձախ ձեռքում, աջ ձեռքով պինցետի օգնությամբ յուրաքանչյուր բրդաթելը զգուշությամբ ուղղում մինչև ոլորքները անհայտանալը: Այն կեսում, որտեղ ոլորքները անհայտանում են, պետք է պինցետի (ձեռքի) շարժումը դադարեցնել և ֆիքսել բրդաթելի երկարությունը: Այսպես որոշվում է 200 բրդաթելի երկարություն: Տվյալների գրանցումը և մշակումը կատարում են այնպես, ինչպես բրդի հաստության որոշման ժամանակ:

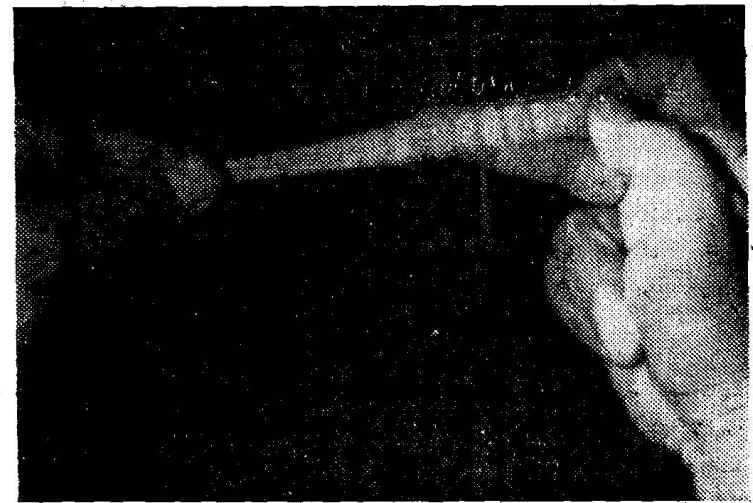
Բրդի ոլորվածությունը: Որոշվում է շտապելում ոչխարի գեղմի հիմնական հատվածներում և փորատառում աչքաչափով: Գոյություն ունի բրդի ոլորվածության հետևյալ ձևերը՝ նորմալ, տափակ, բարձր, մարկիրտային, «թելիկ»: Ոչխարների սելեկցիայի ժամանակ առավելությունը տրվում է նորմալ կամ տափակ ոլորվածությանը: Նորմալ են համարվում այն ոլորքները, որոնց հիմքը

հավասար է բարձրությանը: Տափակ ոլորքների մոտ հիմքը մեծ է բարձրությունից, իսկ բարձր ոլորքների մոտ՝ հիմքը փոքր է բարձրությունից: Մարկիրտային և «թելիկ» ոլորքների ձևերը ցանկալի չեն:

Գործնական պարապմունքի ժամանակ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ոլորվածության տարբեր ձևերը և որոշել բրդի 1 սմ երկարության վրա ընկնող ոլորքների քանակը:

Բրդի ամրությունը: Ամրությունը՝ բրդի կարևոր տեխնոլոգիական հատկություն է: Որոշվում է գործնական (էքսպերտային) և լաբորատոր եղանակներով: Էքսպերտային եղանակը օգտագործվում է բրդի դասակարգման և տեսակավորման ժամանակ:

Էքսպերտային եղանակով ամրությունը որոշելու համար վերցնում են բրդի շտապելի (փունջ) 0,5 սմ ոչ բարակ, նրա ծայրամասերը սեղմում երկու ձեռքերի բուլթ և ցուցամատերի մեջ, ձգում այն և աջ ձեռքի միջին մատով հարվածում փնջին (նկար 7): Եթե բուրդը ունի նորմալ ամրություն, ապա այն չի կտրվում և արտահանում է բարձր ձայն: Եթե բրդի ամրությունը թույլ է, առաջին հարվածից հետո կտրվում է:

Նկար 7. Բրդի ամրության որոշումը:

Լաբորատոր եղանակով բրդի ամրությունը որոշվում է ДШ-3М ուժաչափիչի միջոցով: Բրդի ամրությունը այս դեպքում արտահայտվում է կիլոմետրերով: Այս պայմանական միավորը ցույց է տալիս այն երկարությունը, որի դեպքում բրդաթելերի փունջը կտրվում է սեփական մասսայի ազդեցության տակ: Նուրբ բուրդը ամուր է համարվում, եթե նրա ամրությունը կազմում է 6,5—7,5 կմ, կիսանուրբ բրդինը՝ 8 կմ, կոպիտ բրդինը՝ 10 կմ:

ДШ-3М ուժաշարիչով բրդի ամրությունը որոշելու համար անհրաժեշտ է վերցնել լվացված բրդի նմուշ, նրա բրդաթելերը սանրելուց հետո առանձնացնել 3—4 մգ մասսայով 50 փունջ 25 մմ երկարությամբ: Յուրաքանչյուր փունջը ուժաշարիչի վրա փորձարկելուց հետո գրանցում են ուժաշարիչի սլաքի ցուցումը, որի ժամանակ փունջը կտրվել է: Փորձարկված փնջերը (կտրվելուց հետո) հավաքում են մեկ բաժակում և փորձարկումը ավարտելուց հետո բոլոր 50 փնջերը միասին կշռում տորդիոն կշեռքի վրա 1 մգ ճշտությամբ: Փորձարկված բրդի ամրությունը որոշում են հետևյալ բանաձևով՝

$$L = \frac{K \cdot l \cdot n}{P}$$

որտեղ՝ L բրդի ամրությունը (կմ)

K—փորձարկված փնջերի ուժաշարիչի միջին ցուցանիշը (կգ)

l— փնջերի երկարությունը (մմ)

n— փնջերի քանակը

P— փնջերի ընդհանուր քաշը (մգ)

Ընդունենք, որ կատարել ենք կիսանուրբ բրդի 50 փնջի փորձարկում և ստացել հետևյալ տվյալները՝

$$L = \frac{1,3 \cdot 25 \cdot 50}{180} = 9,02 \text{ կմ}$$

Փորձարկումից պարզվել է, որ տվյալ կիսանուրբ բուրդը ունի բարձր ամրություն (9,02 կմ):

Պարապմունքի ընթացքում անհրաժեշտ է որոշել բրդի բնական երկարությունը գեղմի տարբեր հատվածներում (մեջքի, թիակի, կողքի, ազդրի, որովայնի) և գրանցել ձև 3-ում:

Ձև 3

Բրդի բնական երկարությունը

Գեղմի համարը	Բրդի բնույթը	Բրդի բնական երկարությունը (սմ)				
		մեջք	թիակ	կողք	ազդր	որովայն

Նույն գեղմում որոշել բրդի ամրությունը և կատարել գրանցում ձև 4-ում:

Բրդի ամրությունը

Ձև 4

Գեղմի համարը	Բրդի բնույթը	Բրդի ամրությունը (ամուր, թույլ)

Նույն գեղմերի կողքի հատվածներից վերցրած նմուշների վրա որոշել բրդի ոլորվածությունը և կատարել գրանցում ձև 5-ում:

Բրդի ոլորվածությունը

Ձև 5

Գեղմի համարը	Բրդի բնույթը	Ոլորվածությունը			
		նորմալ	ուժեղ	թույլ	մարկիրտային

ՊԱՐԱՊԱՐՈՒՆՔ 6-րդ

Գեղմի կԱՌՈՒՅՆՎԱԾՔԸ

Ոչխարների բրդածածկը, կամ խուզի ժամանակ ամբողջությամբ հանված բուրդը կոչվում է գեղմ: Նրբագեղմ ոչխարների գեղմը ունի շառավիղային կառուցվածք, կիսանրբագեղմ ոչխարներից՝ շառավիղային կամ շառավղա-ծամիկային կառուցվածք, իսկ կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ ոչխարներինը՝ ծամիկային կառուցվածք:

Տարբեր ուղղության ոչխարների գեղմերը լինում են բաց կամ փակ: Նրբագեղմ ոչխարները և համեմատաբար բարակ (58 և 56 որակ) բուրդ ունեցող կիսանրբագեղմ ոչխարների գեղմը փակ է, որը բացատրվում է նրանց բրդածածկի խտությամբ և բրդաթելերի բարակ երկարության, բարակության և ոլորվածության միահավասարությամբ, ինչպես նաև ճարպաքտիների համեմատաբար բարձր բազալությամբ: Այսպիսի գեղմը կազմված է շառավիղներից: Կիսակոպտաբուրդ, կոպտաբուրդ, ինչպես նաև համեմատաբար հաստ (50, 48, 46 որակ) բուրդ ունեցող կիսանուրբ ոչխարների գեղմը բաց է, որն առաջանում է բրդածածկի բավարար խտության, թույլ արտահույսված ոլորվածության, բրդաթելերի ըստ երկարության և

բարակութիւնն ոչ միահավասարութեան, ինչպէս նաև ճարպարտիւնքի համեմատաբար ցածր բաղադրութեան հետեանքով: Այս ոչխարների մոտ գեղմը առաջանում է ծամիկներից:

Ոչխարների դեղմը բացելիս կարելի է տարբերել ևնրէին շտապելի հրեր ձևեր՝ գլանաձև, կոնաձև և ձաղարաձև: Ներքին շտապելի ձևերը բնորոշում են ոչխարների բրդածածկի քանակական և որակական հատկանիշները: Գլանաձև շտապել ունեցող ոչխարներին բնորոշ է ամուր համակազմվածք, բրդի բարձր խտութիւն և միահավասարութիւն, բարձր բուսականութիւն: Կոնաձև շտապել ունեցող ոչխարների բուրդը նոսր է, բրդաթելերը ոչ միահավասար են ըստ երկարութեան, բարակութեան և ոլորվածութեան: Ձաղարաձև շտապելը բնորոշ է նոսր բրդածածկով, քիչ ճարպարտիւնք և ոչ միահավասար բուրդ ունեցող ոչխարներին:

Ոչխարների գեղմում տարբերում են «հիմնական» և ստորին տեսակի բուրդը: Հիմնական տեսակի բուրդը տեղադրվում է ոչխարի կողքերի, թիակների, ալզրերի, մեջքի, մեղալի և գտակի հատվածներում, իսկ ստորին տեսակի բուրդը՝ պոչի և ճակատի, վերջավորութիւնների ներքին հատվածներում:

Պարապմունքների ընթացքում ուսանողը որոշում է մի քանի դեղմների բնույթը, տիպը (բաց կամ փակ), կառուցվածքը, շտապելի կամ ծամիկի բնութագրումը և կատարում գրանցումներ ձև 6-ում:

Ձև 6

Գեղմի կառուցվածք

Գեղմի համաբը	Բրդի բնույթը	Գեղմի տիպը	Գեղմի կառուցվածքը	Շտապելի կամ ծամիկի բնութագրումը

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 7-ՐԴ

ՄԱՔՈՒՐ ԲՐԴԻ ԵԼՈՒՆՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Տարբեր ուղղութեան ոչխարներից ստացված մեկ միավոր բնական քաշով բրդից ստացվում է տարբեր քանակությամբ մաքուր բուրդ:

Մաքուր բրդի ելունքի քանակը կախված է ոչխարների ցեղից, սեռից, կերակրման ու պահվածքի պայմաններից: Մաքուր բրդի ելունքը որոշում են լվացման միջոցով: Լվացված ու չորացած բրդի քանակի հարաբերությունը բնական բրդի քանակին (մինչև լվանալը) արտահայտված տոկոսներով, կոչվում է մաքուր բրդի ելունք:

Մաքուր բրդի ելունքը որոշելու համար անհրաժեշտ է բրդից վերցնել նմուշներ: Նմուշները վերցնելու համար անհրաժեշտ է դեղմը փակ սեղանի վրա շտապելներ կամ ծամիկները դեպի վեր: Գեղմի վրա պետք է դնել հատուկ ցանց 1,9 մ երկարությամբ և 1,6 մ լայնությամբ, որը հաստ մետաղալարերով բաժանված է 48 շտա 20×20 սմ չափսեր ունեցող քառակուսիների: Ցանցը ամրոջում լինում է ծածկի դեղմը: Ցուրաքանչյուր քառակուսու միջից այժմուրի երեք մասով գեղմից դոուշով չափում են բրդի փնջերը: Չափաձեռքով պետք է պահել դեղմը, որպեսզի բրդի փնջերից չլթափվեն տարբեր բնույթի աղբերը: Ցուրաքանչյուր գեղմից վերցված նմուշի մասսան պետք է լինի 100 կամ 200 գրամ: Նմուշը կշռվում է 1 գ ճշտությամբ և գրվում է հատուկ աղյուրակում: Նմուշի հետ պետք է դնել նաև հաշվաբեկային քարտ, որտեղ գրանցվում է գեղմի համարը, բրդի բնույթը, գեղմի դասը, նմուշի մասսան և վերցնելու ամսաթիվը: Եթե մաքուր բրդի ելունքը որոշվելու է «ԳՊՈՇ—2» ապարատի օգնությամբ, ապա վերցվող նմուշի մասսան պետք է լինի 200 գ:

Վերցված նմուշները լվանում են շրտ քաշում: Առաջին քարի մեջ լցնում են 30 լիտր 45° ունեցող սոդայի և օճառի լուծույթ, երկրորդում և երրորդում՝ 15-ական լիտր նույն լուծույթից 48—50° ջերմությամբ, իսկ չորրորդի մեջ 30 լիտր 45°-ի մաքուր ջուր: Լվանալու համար օգտագործվող լուծույթը պատրաստելիս անհրաժեշտ է 60 լիտր ջրի մեջ լցնել 120 գրամ լվացքի սոդա և 180 գրամ տեառական օճառ: Ցուրաքանչյուր քաշում բրդի նմուշը լվանում են 5—10 րոպե, որից հետո աղաղորդում են մետաղյա զամբյուղում: Նմուշը մեկ քաբից մյուսը տեղափոխելիս զամբյուղը հանում են լուծույթից, բուրդը ձեռքով սեղմում, որպեսզի ջուրը քամվի և նմուշը զամբյուղով տեղափոխում հաջորդ քաբը: Ցուրաքանչյուր քաբի լուծույթի կարելի է օգտագործել ոչ ավել, քան 1 կգ բուրդ լվանալու համար: Բրդի լվացման ժամանակ յուրտրանչյուր նմուշի մեջ դնում են մետաղյա փխտակ պայմանական համարով: Բուրդը պետք է լվանալ դոուշով չափում: Նմուշներից անջատել քուտական խոշոր խոռոչները:

Լվանալուց հետո մաքուր բրդի ելունքը որոշում են «ԳՊՈՇ—2 Մ» կամ «ԱԼԸ—52 Ա ապարատների միջոցով:

ԳՊՈՇ—2 Մ ապարատը գործածելիս նրա ճնշումը հասցնում են 100 մթնոլորտի (ատմոսֆերի) և պահում այն կետում 2 րոպե, որից հետո ճնշումը իջեցնում են, սեղմված նմուշը հանում ապարատից և անմիջապես կշռում տեխնիկական կշեռքի վրա: Մաքուր բրդի ելունքը որոշում են սեղմված նմուշի մասսայով, օգտագործելով ապարատին կցվող աղյուրակները: Եթե ալգալիսի աղյուրակ չկա, ապա հաշվարկի համար օգտագործում են հատուկ գործակիցներ, որոնք բազմապատկվում են սեղմված (քամված) նմուշի մասսայի վրա: Ըստ Ֆ. Ա. Գրեխովի և Մ. Ֆ. Լիվիի միատարր բրդերի համար այս գործակիցը կազմում է 0,41535, իսկ ոչ միատարր բրդերի համար՝ 0,4025:

Մաքուր բրդի ելունքը կարելի է որոշել նաև բանաձևի օգնությամբ, հաշվի առնելով, որ լվացված ու սեղմված (քամված) նուրբ և կիսանուրբ բրդերի մեջ մնում է միջին հաշվով 29 %, կիսակույր և կույր բրդերի նմուշների մեջ՝ 30 % խոնավություն, այսինքն՝ մշտական չոր մասսան 100 միավորի հաշվով համապատասխանաբար կազմում է 71 և 70 գ: Հաշվարկը կատարվում է հետևյալ կերպ՝ ընդունենք, որ 200 գ միատարր բրդի լվանալուց և ապարատի միջոցով սեղմելուց (քամելուց) հետո նմուշի կշիռը կազմել է 98 գրամ: Այս բրդի բացարձակ չոր մասսան կկազմի՝

$$98 \text{ գ} - 100 \% \quad X = \frac{98 \cdot 71}{100} = 69,6 \text{ գրամ}$$

$$X - 71 \%$$

Մաքուր բրդի ելունքը հաշվարկելու համար օգտագործում են հետևյալ բանաձևը՝ $\Pi = \frac{\text{Ա} \cdot (100 : \text{K})}{\text{A}}$

որտեղ՝ Π — մաքուր բրդի ելունքը (%)

Ա — բրդի նմուշի բացարձակ չոր մասսան (գ)

A — նմուշի սկզբնական (մինչև լվանալը) մասսան (գ)

K — բրդի կոնդիցիոն խոնավության աստիճանը (միատարր բրդերի համար այն կազմում է 17, ոչ միատարր բրդերի համար՝ 15 %):

Տեղադրելով բանաձևի մեջ ավելները, կստանանք՝

$$\Pi = \frac{69,6 \times (100 + 17)}{200} = 40,7 \%$$

Մաքուր բրդի ելունքը որոշվում է բոլոր բուրդ մթերող կազմակերպություններում: Քանի որ բրդի արժեքը սահմանված է 1 կգ 100 % մաքուր ելունքի հաշվով, ապա ստացված ամբողջ բրդի ընդհանուր արժեքը կախված է մաքուր բրդի ելունքի տոկոսից: Օրինակ՝ եթե 1 կգ I դասի նուրբ բրդի արժեքը 100 % մաքուր ելունքի դեպքում կազմում է 15 ուրբլի 90 կոպեկ, ապա 40,7 % մաքուր ելունքի դեպքում այս բրդի արժեքը կկազմի 6 ուրբլի

$$47 \text{ կոպեկ} \left(\frac{(15 \text{ ո. } 90 \text{ կ.} \times 40,7 \%)}{100} \right) - 6 \text{ ո. } 47 \text{ կոպ. Այստեղից}$$

եզրակացություն՝ ինչքան բարձր լինի մաքուր բրդի ելունքի տոկոսը, այնքան բարձր կլինի վաճառվող բրդի փաստացի արժեքը:

Մեր երկրում պետական և կոլեկտիվ տնտեսությունների բրդի արտադրության պլանը արվում է հաշվարկային լաշով: Բրդի ֆիզիկական (կեղտոտ վիճակում) քաշը հաշվարկային քաշի վերածելու համար պետք է հաշվի առնել պետության կողմից սահմանված մաքուր բրդի ելունքի բաղիտային նորմաները (բաղիտային տոկոսը): Հայկական ՍՍՀ համար սահմանված են մաքուր բրդի ելունքի

հետևյալ բաղիտային նորմաները՝ նուրբ բուրդ՝ 36 %, կիսանուրբ՝ 41—44, կիսակույր՝ 49—51, կույր՝ 51—56 %:

Ուպեկոյի վերահաշվարկել ամբողջ արտադրված բրդի ֆիզիկական քաշը հաշվարկային, անհրաժեշտ է օգտվել հետևյալ բանաձևից՝

$$3\text{P} = \frac{\text{A} \times \Pi}{\text{B}}$$

որտեղ՝ 3P — հաշվարկային քաշ (կգ)

A — բրդի ֆիզիկական (փաստացի) մասսան (կգ)

Π — մաքուր բրդի փաստացի ելունք (%)

B — մաքուր բրդի բաղիտային ելունքը (%)

Ընդունենք, որ տնտեսությունում արտադրվել է 5000 կգ նուրբ բուրդ (ֆիզիկական մասսայով), բրդի փաստացի մաքուր ելունքը կազմել է 43,3 %:

$$\text{Արտադրված բրդի քանակը հաշվարկային մասսայով կկազմի}$$

$$\frac{5000 \times 43,3}{36} = 6014 \text{ կգ}$$

Այստեղից երևում է, որ տնտեսությունում հաշվարկային մասսայով արտադրվել է 6014 կգ բուրդ:

Այստեղից եզրակացություն՝ ինչքան բարձր լինի մաքուր բրդի ելունքի տոկոսը, այնքան բարձր կլինի արտադրված բրդի հաշվարկային մասսան:

Ուրեմն բրդի փաստացի արժեքի և հաշվարկային մասսայով բրդի քանակի ցուցանիշները կարելի է բարձրացնել բրդի մաքուր ելունքի տոկոսի բարձրացման միջոցով: Բրդի մաքուր ելունքի տոկոսը կարելի է բարձրացնել ոչխարների կերակրման, պահվածքի ու խնամքի պայմանները ճիշտ պահպանելու ղեկավարում:

Պարապրման ընթացքում պատահում են յուրաքանչյուր ուսանողի առաջարկում է 2—3 խնդիր՝ մաքուր բրդի ելունքի հաշվարկային քաշի, մաքուր բրդի քաշի որոշման վերաբերյալ:

ՊԱՐԱՊՐՈՒՄԻՆԸ 8-ՐԴ ԵՎ 9-ՐԴ

ՆՈՒՐԲ ԲՐԴԻ ԳԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Նուրբ բրդի դասակարգումը կատարում են համաձայն ԳՈՍՏ 7763—77-ի: Նուրբ բուրդը բնութագրվում է բրդաթելերի ըստ հատկության և երկարության միահավասարվածությամբ, լավ արտահայտված համալսի ոլորվածությամբ և ճարպարտիքի բարձր բազադրությունով: Բրդի հատկությունը՝ 18—25 մկմ (60 ուրակ և բարձր): Նուրբ բուրդը առաջվում է նրբազեղմ ցիլերի ոչխարներից, ինչպես նաև նրբազեղմ X կոպտաբուրդ նուրբ բրդածածկով խառնուցեղներից: Նուրբ բուրդը հիմնականում սպիտակ գույնի է, հանդիպում են նաև սարբեր գույների գեղմեր: Նրբազեղմ ոչխարները

խուղվում են տարեկան մեկ անգամ՝ դարձանք։ Խուղի ժամանակ ստացվում է 3 խմբի բուրդ՝ զեղմային, կտորտանքային և ստորին տեսակներին։

Գեղմային համարվում է այն բուրդը, որը ոչխարներին խուղելուց հետո ունի իրար հետ շաղկապված ու ամբողջությամբ կազմող շտապելներ։ Գեղմային բուրդ է համարվում նաև խուղի ժամանակ գեղմից անջատված մաքուր այն կտորները, որոնց մասսան 150 գրամ և ավելի է։

Կտորտանքային են համարվում գեղմից պոկված մաքուր բրդի կտորները, որոնց մասսան 150 գրամից ցածր է։ Կտորտանքային բուրդը հանձնվում է առանձին, առանց դասի և դրույթյան բաժանելու։

Ստորին տեսակի բրդերը ստացվում են ոչխարների վերջավորությունների, հետևի մասի խուղից և ծայրամասերի գոմաղբով ու մեղով կեղտոտված կտորները պոկելուց։

Նուրբ բուրդը բաժանվում է մերինոսային և ոչ մերինոսային խմբերի։

Մերինոսային զեղմային նուրբ բուրդը բնութագրվում է գեղմի շտապելային կառուցվածքով, փափկությամբ, էլաստիկությամբ, հաստության միահավասարությամբ, լավ արտահայտված ոլորվածությամբ և ճարպարարների բարձր ու բավարար լողադրությամբ։ Բրդի հաստությունը ոչ կոպիտ, քան 60 որակ, պարանոցի և ալբերի հատվածներում թուլանում է 58 որակ։ Բրդի զույնը սպիտակ է։

Ոչ մերինոսային զեղմային նուրբ բուրդը բնութագրվում է գեղմի շտապելային կառուցվածքով, ճարպարարների ցածր բազալությամբ, շտապելում և գեղմում բրդաթելերի ըստ հաստության և երկարության ոչ բավարար միահավասարությամբ, թույլ արտահայտված ոլորվածությամբ։ Բրդի հաստությունը գեղմի հիմնական հատվածներում ոչ կոպիտ, քան 60 որակ, իսկ ծայրամասերում՝ միատարր։ Որոշ խառնասեղանային ծաղում ունեցող զեղմերում թուլանում է մեծած և չոր մաղերի առկայությունը։ Ըստ զույնի ոչ մերինոսային նուրբ բուրդը բաժանվում է 3 խմբի՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և դաժնավոր։ Մալբաակ են համարվում այն գեղմերը, որոնք սպիտակ են թի ներքին և թի արտաքին մակերևույթի։ Կախված ճարպարարների և հանքային (մեխանիկական) խառնուրդներից, չլվացված սպիտակ բուրդը կարող է ունենալ տարբեր երանգներ։ Բաց մոխրագույն են համարվում այն գեղմերը, որոնց հիմնական զույնը սպիտակ է, սակայն՝ նրա մեջ հանդիպում են դաժնավոր բրդաթելեր։ Կախված են համարվում բուրդը ալլ բնական զույններ և երանգներ ունեցող բրդերը (մոխրագույն, շագանակագույն, սև և այլն)։

Մերինոսային նուրբ բուրդը դասակարգման ժամանակ բաժանվում է մի շարք դասերի և ենթադասերի, էլենում գեղմի հիմնական մասային կամ մակերեսի (ոչ պակաս 65 %) բրդաթելերի երկարությունից և հաստությունից (աղյուսակ 3)։

Պետք է նշել, որ դասը արվում է բրդի երկարության համար, իսկ ենթադասը՝ բարակության համար։

Բրդի հիմնական մասային 40 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցող գեղմերը համարվում են կարճեցված, ըստ բարակության և դրույթյան չեն բաժանվում։

Ոչ մերինոսային նուրբ գեղմային բուրդը, էլենում գեղմի հիմնական մասային և մակերեսի (ոչ պակաս, քան 55 %) բրդաթելերի երկարությունից և հաստությունից, բաժանվում են հետևյալ դասերի և ենթադասերի (աղյուսակ 4)։

Գեղմի հիմնական մասային 40 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցող գեղմերը համարվում են կարճեցված։

Գեղմային մերինոսային և ոչ մերինոսային նուրբ բուրդը յուրաքանչյուր դասում և ենթադասում ըստ դրույթյան (աղբյուրվածության աստիճանի և բնույթից քաղցի բարակության արկայությունից, ամրությունը և բնական զույնը կորցնելուց) բաժանվում է՝ նուրբ, կրատուկային-աղբյուրված, արատավոր և կրատուկային-աղբյուրված-արատավոր խմբերի։

Նուրբ գեղմային բուրդը ամուր է, ճարպարարների բարձր և բավարար լողադրությամբ, բուսական հեշտ անջատվող աղբյուր, անկախ նրա տեղադրության գեղմի վրա, ինչպես նաև դժվար անջատվող բուսական աղբյուր (կրատուկ) գեղմի ծայրամասերում (պարանոց, աղբյուր, որովայն) թուլանում է գեղմի մակերեսի կամ մասային ոչ ավելի, քան 10 % սահմաններում։ Այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերը կորցրել են բնական զույնը, իրենց երկարության ավելի քան 1/3 չափով համարվում է գեղնած։

Կրատուկային-աղբյուրված գեղմային բուրդը բաժանվում է 2 խմբի։ Առաջին խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ հեշտ անջատվող բուսական աղբյուր կապվում է գեղմի մակերեսի կամ մասային 10—30 % կամ էլ դժվար անջատվող բուսական աղբյուր կապվում է ոչ ավելի, քան 15 %։ Երկրորդ խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ բուսական հեշտ ու դժվար անջատվող աղբյուր քանակը գերազանցում է առաջին խմբի համար սահմանված քանակին։

Արատավոր գեղմային բուրդը բաժանվում է երկու խմբի։ Առաջին խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերը ունեն քաղցի բարակություն շտապելի հիմքում կամ ծայրամասում։ Երկրորդ խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերը ունեն քաղցի բարակություն շտապելի մեջտեղը, կամ միաժամանակ հիմքում ու ծայրամասում, ինչպես նաև բնական զույնը և ամրությունը կորցրած բրդերը։

Կրատուկային-աղբյուրված-արատավոր գեղմերին են դասվում տառիկ կամ երկրորդ խմբի կրատուկային աղբյուրվածության և միաժամանակ առաջին կամ երկրորդ խմբի արատներ ունեցող գեղմերը։

Բուրբ դասերի, ենթադասերի և բուրդային մերինոսային բուրդը, որն աղբյուրված է զուսավոր բրդաթելերով կամ զուսավոր միատարր բրդերի կառուցվածքով, դասվում են զուսավոր բրդաթելերով մերինոսային գեղմերին, իսկ կոպիտ բրդաթելերով կամ կոպիտ բրդի կտորներով աղբյուրվածները՝ կոպիտ մաղով մերինոսային գեղմերին։

Մերինոսային զեղմային բրդի բնութագրումը

Գասերը	Ենթա- դասերը	Գեղմի բնութագրումը	
Բարձր (ըն- տիր) բուրդ	—	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 70 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 64 որակ (20, 6—23,0 մկմ) և բարձր: Մնացած բուրդը ոչ կոպիտ, քան որակ: Բուրդը ամուր է, առանց քաղցի բարակության, էլաս- տիկ է, բավարար ճարպաքրտինքով, բուսական աղ- բուսվածությունը բացակայում է: Մնղավի հատվածում թուլլատրվում է հեշտ անջատվող բուսական աղբի առ- կայություն (խոտ, ծղոտ):	
	I	1	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 64 որակ և բարձր: Մնա- ցած բուրդը ոչ կոպիտ, քան 60 որակ:
	I	2	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 և 60/64 որակ, պա- րանոցի և ազդրերի հատվածում թուլլատրվում է 58 որակ:
	II	1	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 64 որակ և բարձր: Մնա- ցած բուրդը ոչ կոպիտ, քան 60 որակ:
	II	2	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 և 60/64 որակ, պա- րանոցի և ազդրերի հատվածում թուլլատրվում է 58 որակ:
III	—	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 40 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 որակ և բարձր, պա- րանոցի և ազդրի հատվածներում թուլլատրվում է 58 որակ:	

Բոլոր դասերի, ենթադասերի և դրուժյան ոչ մերինոսային նուրբ բուրդը, որն աղբոսված է կողմնակի կոպիտ բրդով, դասում են կոպիտ մաղով ոչ մերինոսային զեղմերին, իսկ այն բուրդը, որը աղբոսված է գունավոր բրդով՝ դասում են բաց-մոխրագույն զեղ-
մերի շարքին:

Նուրբ մերինոսային և ոչ մերինոսային բրդում պատահական գունավոր կամ կոպիտ բրդաթելերի առկայության դեպքում զեղմը չի համարվում գունավոր կամ կոպիտ բրդաթելերով աղբոսված:

Ոչ մերինոսային զեղմային բրդի դասերի բնութագրումը

Գասերը	Ենթա- դասերը	Գեղմի բնութագրումը
I	1	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 64 որակ և բարձր: Մնա- ցած բուրդը միատարր:
I	2	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 և 60/64 որակ: Մնա- ցած բուրդը միատարր:
II	1	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 64 որակ և բարձր: Մնա- ցած բուրդը միատարր:
II	2	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 և 60/64 որակ: Մնա- ցած բուրդը միատարր:
III	—	Բրդի հիմնական մասսան ունի ոչ պակաս, քան 40 մմ երկարություն, հաստությունը՝ 60 որակ և բարձր: Մնա- ցած բուրդը միատարր:

Գեղմերում չի թուլլատրվում չլվացվող ներկերով ներկված, ինչպես նաև թելով, պարանոց կամ գործվածքի կտորներով աղ-
բոսված բրդի առկայություն:

Նուրբ բրդի ստորին տեսակներն են՝ տոկված բուրդը, սոնա-
բուրդը և ղեջիկային բուրդը: Պակված բուրդը ստացվում է զեղմի
ծալրամասերից գոմաղբոց և մեղով կեղտոսված բրդի կտորների
պոկումից: Ունաբուրդը ստացվում է ոչխարների վերջավորու-
թյունների ներքին մասի խուզից, ինչպես նաև ոչ ճիշտ խուզից
դուլացած կարճ բրդաթելերի կտորները: Կեջիկային բուրդը ստաց-
վում է ոչխարի հետին մասի գոմաղբոց կեղտոսված բրդի մանր
կտորների խուզից:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 10-ՐԴ

ԿԻՍԱՆՈՒՐԲ, ԿՐՈՍՔՐԵԴԱՅԻՆ ԵՎ ԿՐՈՍՔՐԵԴԱՅԻՆ ՏԻՊԻ
ԲՐԴԻ ԳԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Կիսանուրբ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն
ԳՈՍՏ 7937—74, Միատարր կիսանուրբ բուրդը ստացվում է նրբ-
բաղեղմ $\times$ կոպտաբուրդ, կիսանրբաղեղմ $\times$ կոպտաբուրդ, նրբա-
ղեղմ $\times$ կիսանրբաղեղմ էլիսանուրբ բրդածածկով խառնացեղ ոչ-
խառններից:

Կիսանուրը բուրգը բնութագրվում է բրդաթելերի միատարրությամբ, բրդի հաստության 58, 56 և 50 որակներով, գեղմի շտապելային և շտապելա-ծամիկային կառուցվածքով: Բրդի ոլորվածությունը թույլ արտահայտված, ճարպարտիների բաղադրությունը ցածր է, բան նուրբ բրդում: Կիսանուրը բուրգը խուլվում է գեղմական մեկ անգամ՝ զարնանը: Խուլի ժամանակ ստացվում է անգամային, կարճեցված, կոորտանքային և դասակարգումից դուրս մնացած սեռակի բրդեր: Այս խմբերի բրդերի բնութագրումը նույնն է, ինչ նուրբ բրդի համար: Բայց գույնի կիսանուրը բուրգը բաժանվում է՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և դունավոր (բնութագրումը նույնն է, ինչ նուրբ բրդի համար):

Հաշվի առնելով բրդաթելերի երկարությունը և հաստությունը գեղմի հիմնական մասնայում (նրա մակերեսի կամ մասնայի ու պակաս, բան 55 %) կիսանուրը բուրգը դասակարգման ժամանակ բաժանվում է հետևյալ դասերի (աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5

Կիսանուր բրդի դասերի բնութագրումը

Դասը	Գեղմի հիմնական մասնայում		Գեղմի լրացուցիչ բնութագրումը
	բրդաթելերի հաստությունը (որակ)	բրդի երկարությունը (մմ)	
I	58—56	70 և բարձր	Հանդիպում են մեղած և չոր մազեր: Գեղմի ծայրամասերում թուլատրվում է ոչ միատարր ծամիկային կառուցվածք ունեցող բուրգ:
II	58—56	40-ից մինչև 70	Նույնը
III	50	40 և բարձր	Նաև որոշ քանակությամբ մեղած և չոր մազեր: Գեղմի ծայրամասերում թուլատրվում է ոչ միատարր ծամիկային կառուցվածք ունեցող բուրգ:

40 մմ պակաս երկարություն ունեցող կիսանուրը գեղմերի համարվում են կարճեցված: Կիսանուրը բուրգը ըստ դրսևության բաժանվում է՝ նորմալ, կրատակային-աղբոսաված, արատավոր, կրատակային-աղբոսաված-արատավոր (այս խմբերի բնութագրումը նույնն է, ինչ նուրբ բրդի համար):

Դասակարգումից մնացած կիսանուրը բրդի տեսակներն են՝ պոկած բուրգ, ոտնարուրդ և կլլուններ (պոկած բրդի և ոտնարուրդի բնութագրումը համապատասխանում է նուրբ բրդի նույն ստորին տեսակներին, իսկ կլլունների բնութագրումը՝ նուրբ բրդի գնչիկային բրդի բնութագրմանը):

Կիսանուրը բուրգում չի թուլատրվում չվազվող ներկերով ներկված բրդերի կտորների, ինչպես նաև թելերի, պարանի և դործվածքների կտորների առկայությունը:

Կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բուրգը դասակարգվում է համաձայն TV 61-5-3-74: Կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բուրգը խուլվում է տարեկան մեկ անգամ զարնանը և ստացվում է վաղաճառ երկարաբուրդ և կարճաբուրդ կիսանքրազեղմ ցեղերից և ցեղախմբերից՝ կուլբեշկյան, ալանշանյան, հյուսիսկովկասյան, ռուսական երկարաբուրդ, պեչորյան, դոբրովյան, լասովյան, լիտվական, էստոնական, ինչպես նաև այն խառնացեղերից, որոնց շրջածածկը բավարարում է կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդին ներկայացվող պահանջներին:

Կրոսբրեդային բուրգը բնութագրվում է գեղմի միատարրությամբ, շտապելային և շտապելա-ծամիկային կառուցվածքով, լյուսարային փայլով կամ առանց փայլի, առաձգականությամբ, էլաստիկությամբ, ճարպարտիների բավարար բաղադրությամբ, միջին և մեծ խոշորություն չափ էամ թույլ արտահայտված ոլորվածությամբ: Բրդի հաստությունը գեղմի հիմնական մասնայում 58 որակ և ցածր: Բրդի գույնը սպիտակ:

Կրոսբրեդային տիպի բուրգը բնութագրվում է միատարրությամբ, գեղմի շտապելային և շտապելա-ծամիկային կառուցվածքով, առաձգականությամբ, էլաստիկությամբ, թույլ փայլով, ճարպարտիների ցածր բաղադրությամբ, մանր, միջին և խոշոր թուլարտահայտված ոլորվածությամբ: Բրդի հաստությունը 58—48 որակ: Բրդի գույնը՝ սպիտակ, կարող են լինել դունավոր բրդաթելեր:

Դասակարգման ժամանակ կրոսբրեդային բուրգը բաժանվում է գեղմային, կոորտանքային և չդասակարգվող խմբերի, իսկ կրոսբրեդային տիպի բուրգը՝ գեղմային, կարճեցված, կոորտանքային և չդասակարգվող:

Կրոսբրեդային բուրգը դասակարգման ժամանակ, կլլունով գեղմի հիմնական մասնային երկարությունից և հաստությունից, բաժանվում է հետևյալ դասերի և ենթադասերի (աղյուսակ 6):

Կրոսբրեդային տիպի բուրգը դասակարգման ժամանակ բաժանվում է 2 դասի (աղյուսակ 7):

Այն գեղմերը, որոնց բրդի երկարությունը 55 մմ-ից ցածր է, համարվում են կարճեցված:

Ըստ դրսևության կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բուրգը բաժանվում է՝ նորմալ, կրատակային-աղբոսաված, արատավոր և կրատակային-աղբոսաված-արատավոր գեղմերի (բնութագրումը նույնն է, ինչ նուրբ և կիսանուրբ բրդի համար):

Գեղմային կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բուրգը դասերի և ենթադասերի բրդերում թուլատրվում է «շնամաղի», ինչպես նաև պատահական մեղած մազերի և գունավոր բրդաթելերի

Արտաբերական բրդի դասերի բնութագրումը

Գույք	Ենթակարգ	Հիմնական մասնախումբերի		Մնացած բուրդը
		Երկարությունը (մմ)	Հաստությունը (որակ)	
I	1	110 և բարձր	58—50	Մնացած բուրդը միատարր է
I	2	110 և բարձր	48 և ցածր	Մնացած բուրդը միատարր է, գեղմի ծայրամասերում թուլանալով և ոչ միատարր բրդի առկայություն ունի, քան գեղմի մասնախմբի 5 % չափով
II	1	90-ից 110	58—50	Մնացած բուրդը միատարր է
II	2	90-ից 110	48 և ցածր	Մնացած բուրդը միատարր է, գեղմի ծայրամասերում թուլանալով և ոչ միատարր բրդի առկայություն ունի, քան գեղմի մասնախմբի 5 % չափով

Արտաբերական տիպի բրդի դասերի բնութագրումը

Գույք	Գեղմի հիմնական մասնախումբերի		Մնացած բուրդը
	Երկարությունը (մմ)	Հաստությունը (որակ)	
I	80 և բարձր	58—46	Մնացած բուրդը միատարր է, գեղմի ծայրամասերում թուլանալով և ոչ միատարր բրդի առկայություն ունի, քան գեղմի մասնախմբի 5 % չափով
II	55-ից 80	58—46	ն ո ո չ ն ո

առկայություն: Գտնվող բրդաթելերով աղբյուրված կրտսերիցային բուրդը դասում են կրտսերիցային տիպի բրդի շարքին: Գեղմում չի թուլանալով չվաղացվող ներկված բրդի, ինչպես նաև լիկի, պարանի, գործվածքների կտորներով աղբյուրված բրդերը:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 11-ՐԴ

ԿԻՍԱԿՈՒԿԻՏ ԵՎ ԿՈՒԿԻՏ ԲՐԴԻ ԳԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Կիսակուպիտ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն ԳՈՍՏ 19779-74: Կիսակուպիտ բուրդը ստացվում է կիսակուպիտ բուրդի գեղմի ոչխարներից, ինչպես նաև նրբագեղմ $\times$ կուպիտ բուրդ և կիսանրբագեղմ $\times$ կուպիտ բուրդ խառնացել ու միատարր բերել: Գաժաճելով ոչխարներից: Ոչ միատարր կիսակուպիտ բուրդը խուլվում է տարեկան 2 անգամ՝ գարնանը և աշնանը: Գարնանային խուլից ստացվում է՝ գեղմային, կտորանքային և ստորին տեսակի բուրդ:

Ըստ գույնի կիսակուպիտ բուրդը բաժանվում է սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր խմբերի (բնութագրումը նույնն է, ինչ կիսանուրբ բրդերի համար):

Կիսակարգման ժամանակ կիսակուպիտ բրդի դասը տրվում է ելնելով բրդաթելերի հաստությունից, աղվամազի, անցողիկ մազի և բուսամազի հարաբերությունից, մեղմ և չոր մազի առկայությունից գեղմի հիմնական մասում (մակերեսի կամ մասնախմբի ոչ պակաս, քան 55 %-ի չափով): Կիսակուպիտ բրդի դասերի բնութագրումը բերված է աղյուսակ 8-ում:

Ըստ վիճակի կիսակուպիտ բուրդը բաժանվում է՝ նորմալ, կրատուկային-աղբյուրված, արատավոր և կրատուկային-աղբյուրված-արատավոր խմբերի (բնութագրումը նույնն է, ինչ նուրբ և կիսանուրբ բրդերի համար):

Կիսակուպիտ կտորանքային բրդին դասվում են մարուր բրդի կտորները, որոնց մաստան 100 դրամից պակաս է:

Կիսակուպիտ բրդի ստորին տեսակներն են՝ կլոկ և կլյունկեր:

Կլոկը՝ գոմաղրով և մեղով կեղտոտված բրդի հալվածներն են, որոնք պոկվում են գեղմից դասակարգման ժամանակ:

Կլյունկերը՝ զոմաղրով և մեղով կեղտոտված բրդի փոքր կտորներն են, որոնք խուլվում են ոչխարի հետևի մասից:

Աշնանային խուլից և դառների խուլից ստացված բուրդը գեղմ չի առաջացնում, դասերի չի բաժանվում, ըստ գույնի լինում է՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և տարբեր գույների, ըստ դրոշմային նորմալ և կրատուկային-աղբյուրված:

Կիսակուպիտ բրդի մեջ չի թուլանալով չվաղացվող ներկերով ներկված բրդի կտորների, թելի, պարանի և գործվածքների կտորների առկայություն:

Կուպիտ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն ԳՈՍՏ 7939-56:

Կիսակոպիտ բրդի դասերի բնութագրումը

Բրդի անվանումը	Բրդի բնութագրումը	Շտաբ	Դասի բնութագրումը
Բալ-բասի	Մամիկները փափուկ են, ալիքաձև, միջին երկարության, պարունակում են դդալի քանակությամբ աղվամաղ և անցողիկ մաղ, քիչ քանակությամբ քստամաղ: Բուրդը էլաստիկ է, հաճախ փոքր փայլով, գույնը սպիտակ և բաց մոխրագույն:	I	Մամիկները միջին երկարության, մալր և միջին ալիքայնության, կազմված են հիմնականում աղվամաղից ու անցողիկ մաղից և քիչ քանակությամբ բարակ քստամաղից:
		II	Մամիկները համեմատաբար երկար են և կոշտ, քան I դասում, խոշոր ալիքաձևությամբ, հիմնականում կազմված են անցողիկ մաղից և քիչ քանակությամբ աղվամաղից ու քստամաղից: Պատահում են մեռած և չոր մաղեր:
Կիսակոպիտ խառնացնեղալին	Մամիկները կազմված են աղվամաղից, անցողիկ մաղից, քստամաղից: Հանդիպում են մեռած և չոր մաղեր: Ճարպաքրտինքը ավելի շատ է, քան ելքային կոպտաբուրդ ոչխարների բրդում: Բրդի գույնը՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն, գունավոր:	I	Մամիկները հիմնականում կազմված են աղվամաղից և երկար անցողիկ մաղից, ինչպես նաև քիչ քանակությամբ բարակ քստամաղից, որոնք դուրս գալով գեղմի մակերևույթից առաջացնում են բարակ ծամիկներ: Հանդիպում են մեռած և չոր մաղեր:
		II	Բուրդը կազմված է դդալի քանակությամբ աղվամաղից և ավելի շատ, քան I դասում, անցողիկ մաղից և քստամաղից: Մամիկներն ավելի խոշոր են և կոշտ, քան I դասում: Բրդում կան մեռած և չոր մաղեր:

Կապիտ բուրդը ստացվում է կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից: Կոպիտ բուրդը խուլում են տարեկան 2 անգամ՝ գարնանը և աշնանը: Ըստ գույնի կոպիտ բուրդը դասվում է 3 խմբի՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և տարբեր գույնի (բնութագրումը նույնն է, ինչ մյուս բրդերի համար):

Գարնանային խուլից սպառված կոպիտ բուրդը բաժանվում է գեղմային, կոտորտանքային և ստորին տեսակի խմբերի:

Կոպիտ բուրդը, կոնկրետ գեղմի հիմնական մասերի տարբեր բրդաթելերի հարաբերությունից բաժանվում է հետևյալ դասերի (աղյուսակ 9):

Կապիտ բրդի դասերի բնութագրումը

Բրդի անվանումը և բնութագրումը	Շտաբ	Դասի բնութագրումը
Մազեխ և բոզախ ցեղերի ոչխարներից ստացվող բուրդը կազմված է համեմատաբար հաստ աղվամաղից անցողիկ մաղից, քստամաղից, հանդիպում է մեռած և չոր մաղեր, գույնը՝ սպիտակից մինչև տարբեր գույնների:	I	Բուրդը փափուկ է, աղվամաղը գերազանցում է քստամաղին, մամիկները փոքր են, հանդիպում են պատահական չոր և մեռած մաղեր:
	II	Բուրդն ունի լավ արտահայտված ծամիկային կառուցվածք, ծամիկներն ավելի խոշոր են, քան I դասում, չոր մաղեր հանդիպում են քիչ քանակությամբ:
	III	Գեղմն ունի խիստ արտահայտված ծամիկային կառուցվածք, քստամաղը գերազանցում է աղվամաղին, լինում են մեռած և չոր մաղեր:
Ղարաբաղյան ցեղի ոչխարներից ստացված բուրդը կազմված է կոպիտ, ուղիղ քստամաղից, մեռած և չոր մազերից, միջին հաստության աղվամաղից և քիչ քանակությամբ անցողիկ մաղից: Բուրդը տարբեր գույնների, հանդիպում է թևի:	—	Դասերի չի բաժանվում:

Կոպիտ բուրգը ըստ դրուժյան բաժանվում է 3 խմբի՝ նորմալ, կրատուկային-աղբոտված և արատավոր:

Նորմալ են համարվում այն գեղմերը, որոնց մեջ բուսական հեշտ անջատվող աղբը, անկախ նրա տեղադրումից, ինչպես նաև դժվար անջատվող բուսական աղբը չի գերազանցում գեղմի մակերեսի կամ մասսայի 10 %:

Կրատուկային-աղբոտված գեղմերը բաժանվում են 2 խմբի: Առաջին խմբում գտնվում են այն գեղմերը, որոնք աղբոտված են հեշտ անջատվող աղբով գեղմի մակերեսի կամ մասսայի 10—30 % կամ դժվար անջատվող աղբով՝ մինչև 15 %: Երկրորդ խմբում գտնվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ հեշտ կամ դժվար անջատվող աղբի քանակը գերազանցում է առաջին խմբի համար սահմանված պահանջները:

Արատավոր են համարվում այն գեղմերը, որոնց մեջ պարունակվում է ղզալի քանակությամբ (գեղմի ներքին մակերեսի 50 % ծափով) թևի:

Կոպիտ կոտորանքային բրդին են դասվում բրդի կտորները, եթե նրանց մասսան պակաս է 100 գ:

Կոպիտ բրդի ստորին տեսակներ են կլոկ և դնջիկային: Կլոկը ստացվում է գոմաղբով և մեղով կեղտոտված բրդի պոկումից: Գնջիկային բուրգը ստացվում է գեղմի հետևի մասից, որն ուժեղ կերպով աղբոտված է գոմաղբով և մեղով:

Աշնանային խուզից և զանները խուզից ստացված կոպիտ բուրգը գեղմ չի առաջացնում: Ըստ գույնի լինում է սպիտակ, բաց մոխրագույն և տարբեր գույների: Ըստ զրուսթյան՝ նորմալ և կրատուկային աղբոտված:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 12-ՐԴ ԵՎ 13-ՐԴ

Պարապունքն անց է կացվում մթերման գրասենյակի բրդի պահեստում:

Պարապունքի ժամանակ պետք է կատարել միատարր բրդի գեղմերի դասակարգում և տվյալները դրանցել ձև 8-ում:

Ձև 8

Նուրբ, կիսանուրբ խառնացեղային, կոսրեղային և կոսրեղային տիպի բրդի դասակարգումը

Գեղմի համարը	Գեղմի կառուցվածքը	Բրդի զույնը	Բրդի երկարություն (սմ)	Բրդի հաստություն (սմ)	Բրդի վիճակը (զրուսթյունը)	Բրդի	
						դասը	ենթադասը

Անհրաժեշտ է կատարել նաև կիսակոպիտ և կոպիտ բրդի դասակարգում և տվյալները դրանցել ձև 9-ում:

Ձև 9

Կիսակոպիտ և կոպիտ բրդի դասակարգումը

Գեղմի համարը	Գեղմի կառուցվածքը	Բրդի զույնը	Աղվամաղի և քստամաղի մոտավոր հարաբերակցությունը	Բրդի վիճակը (զրուսթյունը)	Բրդի դասը

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 14-ՐԴ

ՄՈՐԹԵՂԵՆԱՅԻՆ ԵՎ ՄՈՒՇՏԱԿԱՅԻՆ ՈՋԱՐՆԻՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Տարրեր ուղղության և ցեղերի ոչխարների սպանդից ստացվում են երեք խմբի ոչխարենիներ՝ մորթեղենային, մուշտակային և կաշվե:

Մորթեղենային ոչխարենիները ստացվում են նորագեղմ, կիսանորագեղմ և կիսակոպտաբուրդ ոչխարներից: Նրանցից պատրաստված իրերը օգտագործվում են բրդածածկը դեպի դուրս, իսկ մորթափառը դեպի ներս: Այդ պատճառով մաղածածկը պետք է լինի խիտ, միահավասար, սղիտակ, մաշկը՝ ամուր և համեմատաբար թեթև: Բարձր որակի մորթեղենային ոչխարենիներ են ստացվում ասկանիական, կովկասյան, սովետական մերինսո, ցիգայական, հյուսիսկովկասյան, կույբիշկյան և այլ ցեղերի ոչխարներից:

Մուշտակային ոչխարենիները ստացվում են կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարների սպանդից: Նրանցից ստացված իրերը օգտագործվում են բրդածածկը դեպի ներս, իսկ մորթափառը դեպի դուրս: Մուշտակային ոչխարենիները պետք է լինեն թեթև, ամուր, տաք, մորթափառը էլաստիկ: Ոչխարենու ապրանքային հատկությունը կախված է բրդածածկի խտությունից, աղվամաղի և քստամաղի քանակի հարաբերությունից: Մուշտակային ոչխարենիները բաժանվում են երեք խմբի՝ ոռոմանովյան, ոռուական և տափաստանային: Ոռմանովյան ոչխարենիները ստացվում են ոռմանովյան ցեղի ոչխարներից: Այս ոչխարենիներն իրենց հատկություններով (թեթևությամբ, աղվամաղի և քստամաղի հարաբերությամբ, ղեղեցկությամբ) լավագույնն են աշխարհում: Ոռուական ոչխարենիները ստացվում են բուրդ կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից, բացի դմակավոր և կարակույան ցեղերից: Այս ցեղերի ոչխարներից ստացվող ոչխարենիները դասվում են տափաստանային ոչխարենիների խմբին:

Կաշվե ոչխարենիները նրանք են, որոնք ունեն մեծ թերություններ (արատներ) բրդածածկում կամ մորթափառի վրա, կամ էլ նրանց բրդածածկը շատ կարճ է (2,5 սմ ցածր): Այս ոչխարենի-

ներքի պիտանի շեն մորթեղենային կամ մուշտակային արտադրանքի համար և օգտագործվում են կաշվեղենի մշակման համար:

Նրկրում գործող պետական ստանդարտի համաձայն, ներկայումս մեր հանրապետությունում մթերվում են չմշակված ոչխարենու հետեյալ տեսակները.

ոչխարենի մորթեղենային նրբագեղմ,
ոչխարենի մորթեղենային կիսանրբագեղմ,
ոչխարենի մորթեղենային կիսակուպտաբուրդ,
ոչխարենի մուշտակային ուտական,
ոչխարենի ուտական,
մորթի զառան:

Չմշակված ոչխարենու յուրաքանչյուր տնվանման համապատասխանում է հիմնական մակերեսի բրդածածկի որոշակի որակական բնութագիր:

Ոչխարենի մորթեղենային նրբագեղմ: Ստացվում է նրբագեղմ-կուպտաբուրդ նուրբ բրդածածկով խառնացեղերի սպանդից: Ոչխարենու մակերեսի հիմնական մասի (կողք, մեջք, թիակ) բրդածածկըն ունի շտապելային կառուցվածք և բնութագրվում է միատարրությամբ, ըստ երկարության և բարակության միահավասարության, ուժեղ արտահայտված ոլորվածությամբ: Բրդի բարակությունը ոչ պակաս 60 որակից (23,1—25,0 մկմ), կաշին միջին հաստության և ամրության, օգտագործվում է մորթեղենային արտադրանքների արտադրելու համար:

Ոչխարենի մորթեղենային կիսանրբագեղմ: Ստացվում է միատարր կիսանուրբ բրդածածկով խառնացեղերի սպանդից: Ոչխարենու հիմնական մակերեսի վրա բրդածածկը շտապելային կամ շտապելա-ծամիկային կառուցվածքի է, միջին կամ խոշոր զալարներով: Ոչխարենու բնդհանուր մակերեսի վրա թույլատրվում է առանձին քստամաղերի առկայություն: Բրդի բարակությունը՝ 58—50 որակի (25,1—31,0 մկմ), կաշին՝ միջին հաստության, ամուր: Մշակումից հետո այս տիպի ոչխարենին օգտագործվում է մորթի վերահագուստներ կարելու համար:

Ոչխարենի մորթեղենային կիսակուպտաբուրդ: Ստացվում է ոչ միատարր կիսակուպտա բրդածածկով խառնացեղերի և բալբաս ցեղի ոչխարների սպանդից: Բրդածածկը ոչ միատարր է, խառը, շտապելա-ծամիկային և ծամիկային կառուցվածքի, աղվամաղի նշանալից պարունակությամբ, ավելի երկար անցողիկ մազով և քստամազով: Կաշին՝ հաստ, կուպիտ և ճարպային: Վերամշակումից հետո օգտագործվում է մորթեղենային հագուստներ արտադրելու համար:

Ոչխարենի մուշտակային ուտական: Ստացվում է բալբաս ցեղի ոչխարների և մասնակիորեն նրբագեղմ-մազեխ և նրբագեղմ-դարբալ խառնացեղերի սպանդից: Բրդածածկը հիմնականում ոչ միատարր է, ալիքաձև, ծամիկային կառուցվածքով, աղվամազի մեծ պարունակությամբ: Հանդիպում են չոր և մեղած մազեր: Կաշին ամուր է և էլաստիկ: Վերամշակումից հետո օգտագործվում է մերկ (չծածկված գործվածքով, մորթափառի կողմը դեպի դուրս)

մորթեղենային հագուստներ (մուշտակներ, դուրլյոնկաներ, կիսամուշտակներ) կարելու համար:

Ոչխարենի ուտական: Ստացվում է բալբաս, մազեխ և դարբալ ցեղերի ոչխարների սպանդից: Մազածածկը ոչ միատարր է, ծամիկային կառուցվածքով, պարունակում է աղվամազ, անցողիկ մազ և քստամազ: Հանդիպում են նաև մեղած և չոր մազեր (երբեմն զգալի քանակությամբ): Կաշին խիտ է, էլաստիկ: Օգտագործում են խրոմակաշի (շեփեռ), ձեռնոցային, գալանտերիային և այլ հատուկ կաշիներ ստանալու համար:

Մորթի զառան: Ստացվում է Հայաստանում բուծվող մաքրացեղ և խառնացեղ ոչխարների դառների սպանդից, ինչպես նաև մեղած ծնված զառներից և վիժուկաձագերից: Գառների կաշվի մակերեսը տատանվում է 300—1800 սմ² սահմաններում: Օգտագործվում է մորթեղեններ պատրաստելու համար:

Ոչխարենու դահատման ժամանակ հաշվի են առնում նրա բրդածածկի երկարությունը, մակերեսը, արատների քանակը և տեղադրումը: Արատների քանակի և տեղադրման հիման վրա տրվում է ոչխարենու տեսակը:

Ըստ բրդածածկի երկարության մորթեղենային և մուշտակային ոչխարենին բաժանվում է բրդային, կիսաբրդային և ցածր բրդային խմբերի: Այս խմբերի բրդածածկի երկարության պահանջները բերված է աղյուսակ 10-ում:

Աղյուսակ 10

Մորթեղենային և մուշտակային ոչխարենու բնութագիրը
ըստ բրդածածկի երկարության

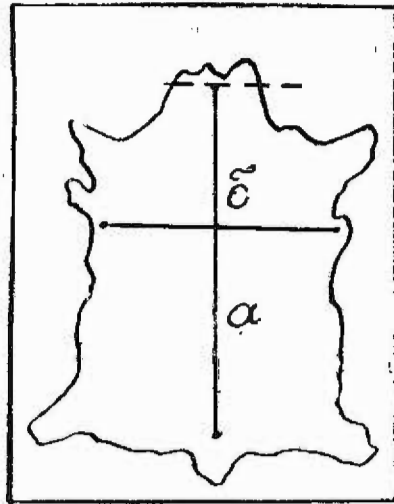
Ոչխարենու անվանումը	Բրդածածկի երկարությունը, սմ		
	բրդային	կիսաբրդային	ցածր բրդային
Մորթեղենային	5,1 և բարձր	2,1-ից մինչև 5,0 ներառյալ	1,1-ից մինչև 2,0 ներառյալ
Մուշտակային	6,1 և բարձր	2,6-ից մինչև 6,0 ներառյալ	2,5 և ցածր դասվում է կաշվե ոչխարե- նու խմբին

Բրդածածկի երկարությունը որոշում են ոչխարենու կողքի հատվածում քանոնով: Որոշվում է շտապելի կամ ծամիկի բարձրությունը (բնական երկարությունը) ոչ ձգված վիճակում:

Ոչխարենու մակերեսը որոշելու համար շափում են նրա երկարությունը և լայնությունը համապատասխան կետերում (նրկար 8), որից հետո երկարության և լայնության տվյալները բազ-

մապատկում: Ոչխարենու մակերեսը արտահայտվում է քառակուսի գեցիմետրերով:

Ոչխարենու որակը պայմանավորված է նրա բրդածածկի և մաշկի հիմնական հատկություններով:

Նկար 8. Ոչխարենու մակերեսի ուղղումը. a-երկարությունը 6-լայնությունը

Բրդածածկի որակական ցուցանիշներն են նրա միատարրությունը, բարակությունը, խտությունը, ոլորվածությունը, միահավասարությունը, փայլը, գույնը, երկարությունը և բրդաթելերի ամրությունը, իսկ մաշկինը՝ հաստությունը, ամրությունը, պլաստիկությունը և ձկունությունը: Չմշակված և մշակված ոչխարենու որակը կախված է ոչխարների կյանքի ընթացքում նշված հատկությունների պահպանման աստիճանից, ինչպես նաև նրանց նախապանդային շրջանի պահվածքի պայմաններից: Նշված հատկանիշների գումարվում են նաև ոչխարների սպանդի, ոչխարենու նախնական մշակման, պահածոյացման և պահպանման ընթացքում գոյացած հատկությունները: Այդ ցուցանիշների և հատկանիշների ամբողջությունը, վերջին հաշվով, որոշում է ոչխարենու արժեքը և օրտանիությունը բարձրորակ մորթիղենային և մուշտակային կիսաֆարրիկատների մշակման գործում:

Ոչխարաբուծության վարման տեխնոլոգիայի, ոչխարների սպանդի, ոչխարենու պահածոյացման և պահպանման կանոնների խախտման հետևանքով առաջանում են բրդածածկի և մորթիփառի արատներ, որոնք անմիջականորեն ազդում են ոչխարենու որակի և տեսակայնության վրա:

Ոչխարենու արատները լինում են կենսական և էստոպանդային:

Կենսական արատներ: Դրանք գոյանում են ոչխարենու բրդածածկում և մաշկում՝ ոչխարների ոչ ճիշտ կերակրման և խնամքի, հիվանդությունների, բրդածածկի և մաշկի մեխանիկական վնասվածքների, ինչպես նաև բրդածածկի մազաթափության հետևանքով: Կենսական արատներից են՝ ճաղատությունները (плевшины), մազակերների կողմից գոյացած վնասվածքները (волососедины), բուսի ճեղքերը (чесотка), մաշկի կեղանքները (короста), գոնջուկները (парша), մաշկախտները (экзема), պալարները (бляшки), կղկղանքի կույտերը (навал), կոտատկով աղբոսվածությունը, բրդի դեղնածությունը, քաղցի բարակությունը, ոչխարենու նիհարությունը (шадата), լյուծվող ներկերով համվածները (тавро), թաղիքացումը, նոսրաբրդությունը և այլն:

Եստպանդային արատներ: Դրանք գոյանում են կենդանիների սպանդից, մորթադատման կանոնների, պահածոյացման, հումքի պահպանման, տեղափոխման պայմանների խախտման հետևանքով: Եստպանդային արատներից են՝ մաշկի պոկվածությունը (выхват мездры), անցքերը, ճարպի և մսի մնացորդները (прирези мяса и сала), ներածությունը (предина), կոշտացածությունը (комовые шкуры), ցեցակերությունը (молседина), մորթեկերությունը (кожеедина), վերնաշերտի շերտազատումը և այլն:

Ինչպես նշվել է, ոչխարենին գնահատելիս պետք է ուշադիր առնել արատների քանակը և նրանց տեղադրումը: Արատները սահմանվում են պայմանական միավորներով (1,2), ընդ որում որպես մեկ միավոր ընդունվում է՝ ըստ մակերեսի ըստ դժային չափի մուշտակային ոչխարենիների մոտ 30 սմ² 8 սմ մորթեղենային ոչխարենիների մոտ 60 սմ² 20 սմ

Արատների անվանումը և գնահատումը միավորներով բերված է աղյուսակ 11-ում:

Արատներ և նրանց գնահատումը (միավոր)		
Տեսակները	Արատների քանակը	
	ոչխարենու հիմնական մասում	ոչխարենու ծայրամասերում
Առաջին	0	2
Երկրորդ	1	2
Երրորդ	5	1

Ոչխարենին չի համապատասխանում երրորդ տեսակի պահանջներին, ունի 35 %-ից ոչ պակաս օդադորոնի մակերես և պահպանում է ոչխարենու կոնֆիդուրանցիան:

Մորթեղենային և մուշտակային ոչխարենին, կախված արատ-
ների քանակից և տեղադրումից, բաժանվում է 4 տեսակի: Յուրա-
քանչյուր տեսակում արատների թույլատրելի քանակը բերվում է
աղյուսակ 12-ում:

Աղյուսակ 12

Ոչխարենու տեսակների բնութագրումը

Ոչխարենու արատը	Ոչխարենի	
	մուշտակային	մորթեղենային
Ճաղատություն, բրդածածկի անհարթություն և խուղ- ված մակերես	1	1
Մորթափառի կտրվածքներ	1	1
Անցքեր, պալարներ	1	1
Բրդի և մորթափառի կտրի թույլացում (բուրդը պոկվում է մորթափառից)	2	3
Բրդի սեղմվածքներ (բաղցի բարակություն)	1	2
Ճարպի և մսի մնացորդներ (20 սմ ² մակերեսից ավելի)	1	1

Պարապմունքի ընթացքում անհրաժեշտ է կատարել 5—10 ոչ-
խարենու զննատույն և սովալները պրանցել ձև 10-ում:

Ձև 10

Ոչխարենու զննատույնը

Ոչխարենու համարը	Ոչխա- րենու տիպը	Մակերեսը	Բրդի երկարու- թյունը (սմ)	Բրդա- ծածկի բնու- թագրու- մը	Ոչխարե- նու զույնը	Բրդի փայլը	Արատների քանակը	Ոչխարենու տեսակը

ՈՉԽԱՐԵՆԵՐԻ ԱՐՏԱԿԱԶՄՎԱԾՔԻ (ԷՔՍՏԵՐՅԵՐԻ) ՈՒՍՈՒՄՆԱ-
ԼԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԱՐԻՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՏԱՄՆԵՐԻ ՄԻՋՈՅՈՎ

Ոչխարենի արտակազմվածքը: Ուսումնասիրում են: երեք
կղտնակով՝ նկարագրման (աչքաչափով), չափման և նկարահան-
ման (լուսանկարումներով): Ոչխարենի արտակազմվածքը աչքա-
չափով նկարագրելիս պետք է ուշադրություն դարձնել կենդանու
մարմնի ընդհանուր տեսքին ու ձևին, նրա առանձին մարմնամասե-
րի զարգացվածությունը, ինչպես նաև սովալ ցիդի ոչխար-
ների ուղղության առանձնահատկություններին: Փնահատման ժա-
մանակ ուշադրություն են դարձնում կենդանու այս կամ այն մար-
մնամասի թերության կամ արժանիքի վրա և կատարում հա-
մադատասխան գրանցում: Գրանցումները կատարում են պայմա-
նական նշաններով, ուղղանկյունների սխեմեով:

Ոչխարենի արտակազմվածքը ուսումնասիրում են նաև չա-
փումների միջոցով: Դրա համար ոչխարենի խուղից հետո վերց-
նում են 10 չափում: Չափումները կատարում են չափաձողով, չա-
փակարկնով և չափաժապավենով:

Չափաձողով վերցնում են հետևյալ չափումները.

մնղափի բարձրությունը՝ հատակից մինչև մնղալի ամենա-
բարձր կետը

գավակի բարձրությունը՝ հատակից մինչև գավակի ամենա-
բարձր կետը

իրանի թևք երկարությունը՝ ուս-թիակային հոգից մինչև նըստ-
ոսկրի թումբը:

կրծքի խորությունը՝ մնղալից, մինչև կրծքի ներքևի մակերեսը
կրծքի լայնությունը՝ թիակների հետին մասում:

Չափաժապավենով վերցնում են.

կրծքի փաթը՝ թիակների հետին մասում.

նախադաստակի փաթը՝ նախադաստակի ամենաբարակ մա-
սում:

Չափակարկնով վերցնում են հետևյալ չափումները.

զստոսկրների լայնությունը՝ զստոսկրների արտաքին կլակ-
ներում.

զլիսի երկարությունը՝ ականջների խեցերի հիմքը միացող գծից
մինչև դնչի ծայրը.

զլիսի լայնությունը՝ ականջների խեցերի հիմքից:

Չափումները կատարելուց հետո հաշվարկում են մարմնամա-
սային չափումների ինդեքսները՝

$$\frac{\text{կրծքի փաթը}}{\text{իրանի թևք երկարու-}} \cdot 100$$

լեցունություն թյունը

ձգվածության $\frac{\text{իրանի թիվը երկարությունը}}{\text{մնդավի բարձրությունը}} \cdot 100$

կրծքային $\frac{\text{կրծքի խորությունը}}{\text{կրծքի լայնությունը}} \cdot 100$

ոսկրոտություն $\frac{\text{նախադաստակի փաթիլ}}{\text{մնդավի բարձրությունը}} \cdot 100$

բարձրության $\frac{\text{մնդավի բարձրությունը-կրծքի խորությունը}}{\text{մնդավի բարձրությունը}} \cdot 100$

Ոչխարների տարիքի որոշումը կատարվում է ատամների միջոցով, հիմնականում կտրիչների փոփոխման և մաշվածության աստիճանով: Կաթնատամները մնացած կտրիչների համեմատ ավելի փոքր են: Ոչխարների ատամնաշարի հասակային փոփոխության տվյալները բերված է աղյուսակ 13-ում:

Ոչխարներին սովորաբար տնտեսություններում պահում են մինչև 5—6 տարեկան հասակը, որից հետո նրանց հիմնական մասը խոտանվում է և հանձնվում պետությանը որպես մսացու:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 16-ԲԴ

ՈԶԽԱՐՆԵՐԻ ՍՆՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՍԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Ոչխարների սնվածության աստիճանը դնահատում են մկանային և ճարպային հյուսվածքների զարգացվածության աստիճանով մնդավի, մեջքի, գոտկատեղի և պոչի հիմքի հատվածներում: Սնվածությունը դնահատում են աչքաշափով նշված հատվածներում (նկար 9) շոշափման միջոցով:

Ներկայումս գործող ստանդարտներին համաձայն (ԳՈՍՏ—5111—55) ոչխարներին ըստ սնվածության բաժանում են երեք աստիճանի՝ բարձր, միջակ և միջակից ցածր: Սնվածության այս աստիճանների բնութագրումը բերված է աղյուսակ 14-ում:

Եթե ոչխարները միջակից ցածր սնվածության աստիճանին չեն համապատասխանում, ապա նրանք համարվում են հյուսված:

Ոչխարների մթերման ժամանակ հանձնող և ընդունող կազմակերպությունների միջև կարող է տեղի ունենալ վեճ սնվածության վերաբերյալ: Այդ վեճը լուծելու համար կատարում են ոչխարների ստուգիչ սպանդ և սպանդից ստացած մսեղիքի վրա ճշտում ոչխարների սնվածության աստիճանը:

Մսեղիքի դնահատումը կատարում են համաձայն հետևյալ պահանջների (աղյուսակ 15):

Աղյուսակ 13
Ոչխարների ատամնաշարի հասակային փոփոխումը

Ոչխարների հասակը (տարիքը)	Կտրիչ ատամներ	Նախասեղան և սեղան ատամներ	Նշանակությունը
Մեկ շաբաթ	Դուրս են գալիս բռնիչները	—	2
4 շաբաթ	Դուրս են գալիս մյուս կտրիչ ատամները	Դուրս են գալիս նախասեղան ատամների 1—, 2—, և 3-րդ զույգերը	20
3 ամիս	—	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 1-ին զույգերը	24
9 ամիս	—	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 2-րդ զույգը	28
1—1,5 տարի	Փոփոխվում են բռնիչները	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 3-րդ զույգը	32
2 տարի	Փոփոխվում են արտաքին միջին կտրիչ ատամները	Փոփոխվում են նախասեղան ատամները	32
2,5 տարի	Փոփոխվում են արտաքին միջին կտրիչ ատամները	—	32
3—3,5 տարի	Փոփոխվում են եզրային կտրիչ ատամները	—	32
5—6 տարի	Ատամները սկսվում են մաշվել	—	32
7—8 տարի	Ատամները ուժեղ մաշված են, նրանց արանքներում առաջանում են անցքեր, սկսում են շարժվել	—	32

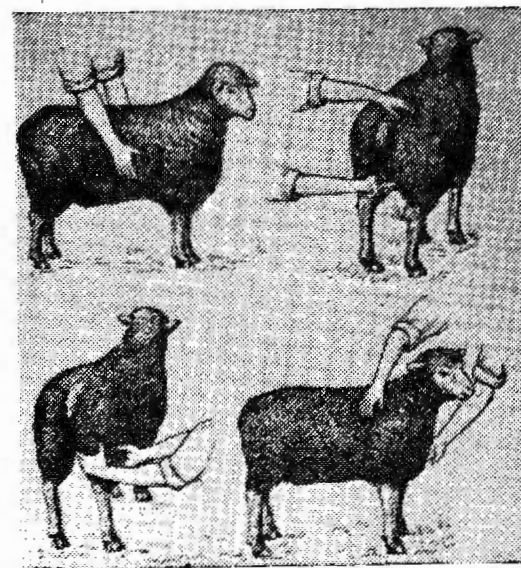
Ոչխարների սնվածության աստիճանի բնութագրում Աղյուսակ 14

Մսվածության աստիճանը	Մսվածության բնութագրումը (շոշափման միջոցով և աչքաշափով)
Բարձր	Մեջքի և գոտկատեղի մկանները լավ զարգացած, ողերի ելունները չեն արտահայտված, գոտկատեղում շոշափվում է ենթամաշկային ճարպի լավ կուտակում, մեջքի և կողերի վրա ճարպի կուտակումը համաչափ
Միջակ	Մեջքի և գոտկատեղի մկանները բավարար զարգացած, զստոսկորները և գոտկատեղի ողերի ելունները արտահայտված, մեջքի ողերի փշածե ելունները զգալի արտահայտված, մեջքի և կողերի վրա ճարպի կուտակումը քիչ է:
Միջակից ցածր	Մկանակազմը թույլ զարգացած, ողերի փշածե ելունները և կողերը ուժեղ արտահայտված, ճարպի կուտակումը չի շոշափվում

Ոչխարների մսեղիքի սնվածության աստիճանի բնութագրումը Աղյուսակ 15

Մսվածության աստիճանը	Մսեղիքի բնութագրումը
Բարձր	Մկանները լավ զարգացած, մնդավի հատվածի ելունները արտահայտված են, մյուս ոսկորները չեն արտահայտված, մսեղիքը ծածկված է ենթամաշկային ճարպով, մնդավի հատվածում ավելի բարակ շերտով:
Միջակ	Մկանները բավարար զարգացած, մնդավի և մեջքի հատվածի փշածե ելունները արտահայտված են, մեջքի և գոտկատեղի հատվածներում մսեղիքը ծածկված է ենթամաշկային ճարպի բարակ շերտով, կողերի վրա, գավակի և ազդրերի հատվածներում ճարպ չկա:
Միջակից ցածր	Մկաններն անբավարար զարգացած, ոսկորներն արտահայտված են զգալի չափով, մսեղիքի մակերեսին լինում է ճարպի փոքր կուտակումներ, որը կարող է և չլինել:

Մսի սննդային արժեքը բնորոշվում է մսեղիքի այս կամ այն կտորում մկանների, ճարպի, ոսկորների և շարակցական հյուսվածքի հարաբերություններով: Ինչքան բարձր է մսի կտորում մկանային և ճարպային հյուսվածքների բաղադրությունը, այնքան բարձր է զննատվում նրա որակը: Հաշվի առնելով մսեղիքի տարբեր հատվածների որակը, ոչխարի մսեղիքը համաձայն ԳՈՍՏ 7596—55 բաժանվում (կտրտվում) է 3 տեսակի (նկար 10): Առաջին տեսակի մեջ մտնում են մեջքաթիակային և հետևի մասերը: Երկրորդ տեսակի մեջ՝ պարանոցը (առանց սպանդատեղի հատվածի), կրծքամիսը և հետևի աճուկային հատվածը, երրորդ տեսակի մեջ մըտնում են՝ սպանդատեղի հատվածը և վերջավորությունների զինգերը:

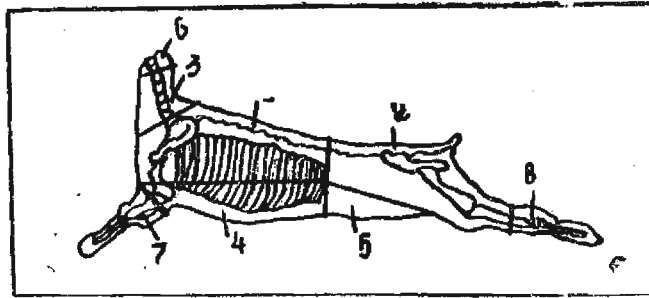
Նկար 9. Ոչխարների սնվածության որոշումը:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 17-ՐԴ ԵՎ 18-ՐԴ

Պարապմունքը անց է կացվում ինստիտուտի ուսումնա-փորձնական տնտեսությունում:

Պարապմունքի ընթացքում յուրաքանչյուր ուսանող պետք է որոշի 5 ոչխարի տարիք ատամների միջոցով: Գրանցումը կատարել ձև 11-ում:

ՆՐԱԳԵՂՎ ՈՉԽԱՐԱՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Նկար 10. Ոչխարների մսեղիքի տեսակները. Առաջին տեսակ՝ 1. Մեղք-քիտկային մաս: 2-ճեռների մաս: Երկրորդ տեսակ՝ 3-պարանոց: 4-կրծքի մաս: 5-տնուկային մաս: Երրորդ տեսակ՝ 6-մորբեյատեղը: 7-ռուկա: 8-ճեռների զինգը:

Ձև 11

Տարիքի որոշումը ատամների միջոցով

Ոչխար- ների համարը	Կտրիչների բնութագրումը				Ոչխարի տարիքը
	Բռնիչ- ները	Ներքին մի- ջին կտրիչ- ները	Արտաքին միջին կտրիչները	Եզրային կտրիչները	

Նույն պարապմունքի ժամանակ որոշել 5—10 ոչխարի սնվածության աստիճանը և տվյալները գրանցել ձև 12-ում

Ձև 12

Ոչխարների սնվածության գնահատումը

Ոչխարների համարը	Սեռը	Տարիքը	Սնվածության բնութագրումը	Սնվածության աստիճանը

Նրբագեղվ ոչխարածուբության հիմնական խնդիրն է՝ ապահովել ոչխարների զխաբանակը և բարձրացնել նրանց մթերատվությունը: Այս խնդրի իրագործման համար մեծ տեղ է հատկացվում տոհմային աշխատանքին: Տոհմային աշխատանքը պետք է տարվի պետական և կոլեկտիվ տնտեսությունների ոչխարաբուծական ֆերմաներում: Տոհմային և ապրանքային ֆերմաներում տոհմային աշխատանքի մեթոդները և մակարդակը տարբեր են և ունեն իրենց առանձնահատկությունները:

Տոհմային աշխատանքի կարևոր օղակներից մեկը հանդիսանում է ոչխարների ընտրությունը:

Նրբագեղվ ոչխարաբուծությունում ընտրությունը կատարում են հետևյալ ցուցանիշների հիման վրա՝

1. Համակազմվածքի (կոնստիտուցիայի), արտակազմվածքի (էքստերյերի), մթերատվության (կենդանի մասսայի, բրդի քանակի և որակի, վաղահասության, պտղատվության, կաթնատվության):

2. Ժաղման:

3. սերնդի որակի:

Ոչխարների ընտրությունը կատարում են նրանց բոնիտավորման միջոցով, ինչպես նաև կենդանի մասսայի, բրդատվության, պտղատվության, կաթնատվության, ծագման և սերնդի որակի տվյալների հիման վրա:

Նրբագեղվ ոչխարների բոնիտավորումը կատարվում է զարնանը մինչև նրանց խուլը:

Բոնիտավորման հիմնական նպատակն է՝ լավագույն ոչխարների ընտրությունը, նրանց բաժանումը համապատասխան դասերի: Այս միջոցառումը հնարավորություն է տալիս կատարել խուլերի և մաքիների համապատասխան զույգընտրություն, ինչպես նաև նախորդ զույգընտրության արդյունքների գնահատում:

Գոյություն ունի ոչխարների անհատական և դասային բոնիտավորում: Անհատական բոնիտավորման ենթարկվում են տոհմային կենդանիները, որի ժամանակ բոլոր ցուցանիշների գնահատման արդյունքները գրանցվում են հատուկ մատյանում: Դասային բոնիտավորման ժամանակ գնահատման արդյունքները չեն գրանցվում, այլ գրանցվում է ոչխարի դասը:

Անհատական բոնիտավորման ժամանակ գնահատվող ցուցանիշները մասշանկում գրանցվում են պայմանական նշանների միջոցով, որոնք ամբողջությամբ կոչվում են բոնիտավորման բանալի: Գնահատվող ցուցանիշները գրանցվում են հետևյալ կերպ՝

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԸ

Ասկանիական—AC

Կովկասյան—KA

Ալթայյան—AJ

Անդրբայկալյան—3T

Հարավգաղաթական մերինոս —ЮKM

Կիրգիզական նրբագեղմ—KH

Կրասնոյարսկի—KP

Հարավուրալյան—ЮЖУ

Ստավրոպոլյան—CT

Սովետական մերինոս—CM

Գրոզնենյան—ГТ

Ս ա լ ս կ ի—CA

Ադրբեջանի լեռնային մերինոս—AG

Ղազախական արխարոմերինոս—AK

Պ ր Ե կ ո ս—П

Ղազախական նրբագեղմ—KT

Դաղստանյան լեռնային —ДГ

Վյատական—BT

Վրացական նրբագեղմ ճարպապուշավոր—ГТЖ

Խառնացեղ ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ գրվում է իջքային ցեղերի սկզբնական տառերը: Օրինակ, CM × M սովետական մերինոս × մազեխ:

ՈՉԽԱՐԻ ՏԻՊԸ ԵՎ ՄԱՇԿԻ ԾԱԼՔԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տվյալ ցեղի ցանկալի տիպին բնորոշ համակազմվածք և մաշկի ծալքավորվածություն ունեցող կենդանիները գրանցվում են C նիշով:

Ավելի բարձր ծալքավորվածություն ունեցող ոչխարները գրանցվում են C+ նիշով: Համեմատաբար քիչ ծալքավորվածություն ունեցող կենդանիները գրանցվում են C—, իսկ անծալք կենդանիները C= նիշերով:

ԲՐԴԻ ԽՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի խտությունը որոշվում է ոչխարի կողքի հատվածում շոշափման միջոցով, ինչպես նաև մաշկի կարի լայնության ցուցանիշով և նշվում է հետևյալ կերպ՝

MM—բուրդը շատ խիտ է

M+—բուրդը խիտ է

M —բրդի խտությունը բավարար է և բնորոշ տվյալ ցեղի ցանկալի տիպի համար

M—բրդի խտությունը ցածր է

Mp—բուրդը շատ նթար է

ԲԵՂԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի երկարությունը որոշվում է ոչխարի կողքի հատվածում (բնական երկարությունը) 0,5 մմ հշտությամբ և գրանցվում մատյանում:

ԲՐԴԻ ՈՂՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է ոչխարի կողքի հատվածում և նշվում հետևյալ նիշերով՝

И—լավ արտահայտված ոլորվածություն, ոլորքների կիսաօղակաձև

И+—բարձր պարզ արտահայտված ոլորվածություն

И—թույլ արտահայտված ոլորվածություն

ԲՐԴԻ ՀԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այն որոշվում է ոչխարի կողքի հատվածում և գրանցվում է բրդի որակը արտահայտող թվանիշը:

Բրդի հաստությունը (որակներով)	Բրգաթելերի հաստությունը (միկրոմետրերով)	1 սմ վրա ոլորքների մոտավոր քանակը
80	14,5—18,0	9
70	18,1—20,5	8
64	20,6—23,0	7
60	23,1—25,0	6

ԲՐԴԻ ՄԻԱՀԱՎԱՍԱՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՂՄՈՒՄ ԵՎ

ՇՏԱՊԵԼՈՒՄ

Բրդի միահավասարվածությունը գեղմում որոշվում է կողքի և ազդրի հատվածներում բրդի հաստության տարբերությամբ: Բրդի միահավասարվածությունը նշվում է Y տառով:

Y—գեղմը միահավասար է, բրդի հաստության տարբերությունը ազդրի և կողքի հատվածներում չի գերազանցում մեկ որակ:

Y—գեղմն այնքան էլ միահավասար չէ, բրդի հաստության տարբերությունում ազդրի և կողքի հատվածներում կազմում է 2 որակ:

Բրդի ոչ միահավասարվածությունը շտապելում նշվում է կորնթարթով (Λ):

Տվյալ ցեղի համար ճարպաբարձրների նորմալ բանակը և որակը նշվում է Պ տառով: Ճարպաբարձրների շնորհմը նորմալից նշվում է պլյուսով կամ մինուսով:

Պ — ճարպաբարձրները բոլորում պակաս է

Պ — ճարպաբարձրները գրեթե չկա, բուրդը չոր է

Պ+ — ճարպաբարձրների քանակը նորմալից բարձր է:

ԿՆՆԴԱՆՈՒ ԽՈՇՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է ընդհանուր դարգացվածության և կենդանի մասսայի տվյալների հիման վրա: Գնահատումը կատարվում է 5 բալային ցուցանակով: Արտավարդ խոշոր կենդանիները գնահատվում են 5, խոշոր կենդանիները, որոնց կենդանի մասսան գերազանցում է 1 դասի պահանջը՝ 4: 1 դասի պահանջներին բավարարող կենդանիները՝ 3, իսկ մանր կենդանիները՝ 2 նիշով:

ԿՆՆԴԱՆՈՒ ՀԱՄԱԿԱԶՄՎԱԾՔԸ ԵՎ ՈՍԿՐԱԿԱԶՄԸ

Նշվում է Կ տառով:

Կ — կենդանին ունի ամուր համակազմվածք և ոսկրակազմ, ոտքերը ուղիղ դրված, մաշկը խիտ:

ԿԴ — կենդանին թերում ունի դեպի համակազմվածքի կողմացումը, ոսկրակազմը մասսիվ է, մաշկը՝ հաստ, փուխր:

ԿՆ — կենդանին ունի թերում դեպի համակազմվածքի նրբացումը, ոսկրակազմը նուրբ է, դուխր նեղ, ձգված, մաշկը բարակ և փուխր:

ԿՆՆԴԱՆՈՒ ԱՐՏԱԿԱԶՄՎԱԾՔԸ (ԷՔՍՏԵՐՅԵՐԸ)

Նկարագրվում է ուղղանկյունների միջոցով, որի վրա նշվում է մարմնակազմության արժանիքները կամ թերությունները (էջ 49):

ՓՈՐԻ, ՄԵԶՔԻ ԵՎ ՈՏՔԵՐԻ ԲՐԴԱԿԱԼՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Փորի բավարար բրդակազմությունը հատուկ նիշով չի նշվում:

Փորի գերազանց բրդակազմությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի միջին գրոտների կրկնակի ընդգծումով, լավ բրդակազմությունը՝ մեկ ընդգծումով, վատ բրդակազմությունը՝ ալիքային գծով:

Մեջքի դերազանց բրդակազմության դեպքում ընդհանուր գնահատականի վրա նշվում է 5 նիշով, լավ բրդակազմության դեպքում 4 նիշով, բավարարի դեպքում՝ 3, վատ բրդակազմությունը՝ 2 նիշ:

Ոտքերի նորմալ բրդակազմությունը հատուկ նիշով չի նշվում: Առջևի վերջավորությունների լավ բրդակազմությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի առաջին դրոշի, իսկ հետևի վերջավորություններին՝ ընդհանուր գնահատականի վերջին դրոշի ընդգծումով:

մեղավր լայն է

մեղավր նեղ է

մեղքեր երկար է

մեղքեր կարճ է

գավակը լայն է

գավակը նեղ է

գավակը երկար է

կարծիք լայն է

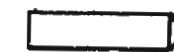
կարծիք նեղ է

իրանը լայն է

կադրերը լայն են

կադրերը բարակ են

կրծքերը բարձր դրված

կրծքերը ցածր դրված

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՔ

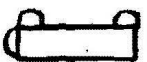
Կենդանու ընդհանուր գնահատականը տրվում է նրա խոշորության, մարմնակազմի, բրդատվության, բրդի որակի տվյալների հիման վրա: Ընդհանուր գնահատականը նշվում է 5 բալային սիստեմով, գրոտների միջոցով:

00000— գերազանց կենդանի, արտակարգ բրդային մթերա-
տվությամբ և լավ մսային ձևերով:

0000 — լավ կենդանի, ինչպես բրդատվությամբ, այնպես էլ
մարմնակազմությամբ:

000 — բավարար հատկանիշներով կենդանի

Ասկանիական ցեղի համար բոնիտավորման բանալին ունի
հետևյալ տեսքը՝

HC MM8H64YЖ4+K 00000

Բոլոր նշված ցուցանիշների գնահատումից հետո կենդանին
դասվում է այս կամ այն դասին:

Առաջին դասում դասվում են այն կենդանիները, որոնք ունեն
ամուր համակազմվածք (կոնստիտուցիա) և տվյալ ցեղի համար
բնորոշ սելեկցիոն հատկանիշներ: Իրանի հիմնական հատվածնե-
րում բուրդը խիտ, երկարությամբ և հաստությամբ միահավասար,
բրդակալվածությունը փոքր վրա լավ, ոսկրակազմը՝ ամուր: Այս
ուղղության ոչխարները մարմնակազմությամբ, մթերատվությամբ
պետք է բավարարեն առաջին դասի (ցանկալի տիպի) համար սահ-
մանված մթերատվության նվազագույն ցուցանիշներին:

Առաջին դասի լավագույն կենդանիներին, որոնք առաջին դա-
սի սահմանված բրդատվության ցուցանիշը գերազանցում են ոչ
պակաս, քան 15 %, իսկ կենդանի մասսայի ցուցանիշը՝ 10 %
առանձնացվում են էլիտա խմբում:

Երկրորդ դասում դասվում են համեմատաբար մանր և հիմնա-
կանում կարճաբուրդ ոչխարները, որոնց բրդի երկարությունը 7 սմ
ցածր է: Բրդի խտությամբ, հաստությամբ, միահավասարվածու-
թյամբ և մյուս ցուցանիշներով II դասի կենդանիները չպետք է գի-
ջեն I դասին: Երկրորդ դասում կարող են դասվել նաև երկարաբուրդ
(7 սմ և բարձր), սակայն մանր կենդանիները:

Երրորդ դասին դասվում են խոշոր, համեմատաբար քիչ ծալ-
քավորվածություն ունեցող կենդանիները: Բրդի խտությամբ և
միահավասարվածությամբ նրանք զիջում են I դասի կենդանինե-
րին: Փոքրի բրդակալվածությունը հաճախ անբավարար է, լինում է
մարկիրտային ուղրվածություն:

Նշված դասերի պահանջները լրավարարող կենդանիներին
խոտանում են: Եթե խոտանը տնտեսությունից չի հանվում, ապա
նրանք պետք է ձևավորվեն առանձին հոտերում:

Բոնիտավորման ենթարկած բոլոր ոչխարների աջ ականջին
դրվում է դասին համապատասխանող նիշը հետևյալ կերպ՝

էլիտա դաս՝ ականջի ծայրին կատարում են մեկ կտրվածք՝

սլաք

I դաս՝ ականջի ներքևի եզրում կատարվում է մեկ կտրվածք

II դաս՝ ականջի ներքևի եզրում կատարվում է երկու կտրվածք

III դաս՝ ականջի վերևի եզրում կատարվում է մեկ կտրվածք՝

նոտանված կենդանիների ականջի ծայրը կտրվում է:

Ոչխարների բոնիտավորումը անց է կացվում բոնիտավորող-
անասնաբույժի միջոցով, որը պետք է ունենա համապատասխան
որակավորում և տվյալ ուղղության ոչխարների բոնիտավորման
գործնական ստաժ:

Բոնիտավորման տվյալների հիման վրա կազմվում է զույգ-
ընտրության պլանը:

Բոնիտավորումը վերջացնելուց հետո պետք է կազմել բոնի-
տավորման ակտ և հաշվետվություն երեք օրինակից:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 22-ՐԴ

Անց է կացվում ուսումնա-փորձնական տնտեսությունում:

Պարապմունքի ժամանակ անհրաժեշտ է կատարել 25—30 ոչ-
խարի անհատական բոնիտավորում և տվյալները գրանցել ձև
13-ում:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 23-ՐԴ ԵՎ 24-ՐԴ

ԿԻՍԱՆՐԲԱԳԵՂՄ ՄՍԱ-ԲՐԴԱՏՈՒ ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Կիսանրբադեղմ մսա-բրդատու ոչխարների բուծման հիմնա-
կան նպատակն է՝ ավելացնել ոչխարի մսի և կիսանուրբ բրդի ար-
տադրությունը հատկապես կրոսբրեդային ու կրոսբրեդային տիպի
և մեկ միավոր մթերքի հաշվով կերի և աշխատանքի համեմա-
տաբար քիչ ծախսումների պայմաններում: Ոչխարի մսի և կիսա-
նուրբ բրդի արտադրության ավելացման հիմնական ուղիներն են՝
մսա-բրդատու ոչխարների գլխաքանակի ավելացումը և նրանց
մթերատվության բարձրացումը: Մսա-բրդատու ոչխարների մթե-
րատվության բարձրացման հիմնական միջոցներից մեկը սիստե-
մատիկ տոհմա-սելեկցիոն աշխատանքի վարումն է: Մսա-բրդա-
տու ոչխարների հետ տոհմային աշխատանքը պետք է տարվի նը-
րանց մսային և բրդային հատկությունների բարելավման, վաղա-
հասության, պտղատվության, կաթնատվության և կերի հատուց-
ման բարձրացման ուղղությամբ: Մսա-բրդատու ոչխարների բուծ-
ման ժամանակ պետք է հաշվի առնել նրանց հարմարվածության
հատկությունները տվյալ գոտու բնական և տնտեսական պայման-
ներին:

Տոհմային աշխատանքը պետք է տարվի բոլոր տնտեսություն-
ներում, որտեղ բուծվում են տոհմային և ապրանքային մսա-բրդա-
տու ոչխարներ:

Տոհմային կենդանիների շարքին են դասվում՝

ա) մաքրացեղ կիսանրբադեղմ մսա-բրդատու ցեղի ոչխարնե-

դ) առանձնացնել ընդհանուր հոտից կոտանված կենդանիներին և վերաբրտադրության համար ոչ պիտանի ընթացիկ տարվա մատղաշին՝ որպես մսացու իրացնելու համար:

Կիսանրբագեղմ մսա-բրդատու ոչխարների բնորոշությունը կատարվում է հետևյալ ցուցանիշների հիման վրա.

ա) համակզմվածքի, մարմնակազմության և մթերատվության (կենդանի մասսա, վաղահասություն, բրդատվություն, բրդի որակ, կաթնատվություն, պտղատվություն, կերի հատուցում):

բ) ծագման,

գ) սերնդի որակի:

Տոհմային ոչխարների բնորոշությունը անց է կացվում անհատական, իսկ օգտագործական կենդանիներին՝ դասային բնիտավորման միջոցով:

Ոչխարների բնիտավորումը: Բնիտավորման գլխավոր նպատակն է. կատարել կենդանիների որակական գնահատումը և բնությունը լավագույններին, որոնք համապատասխանում են շրջանացման պլանով ընդունված մթերատվության ուղղությանը, բաժանել նրանց ըստ դասերի, ապահովել խոյերի և մաքիների նպատակադիր զույգընտրությունը և առավել մթերատու սերնդի ստացումը, ինչպես նաև, գնահատել նախորդ զույգընտրությունների արդյունքները:

Տոհմային աշխատանքի սկզբնական շրջանում բնիտավորման են ենթարկվում հոտի վերաբրտադրության համար պիտանի մեկ տարեկան և բորձր հասակի բոլոր կենդանիները: Հետագա տարիներին բնիտավորում են՝

ա) խոյիկներին և շիշակներին՝ 13—15 ամսական հասակում,

բ) արտադրող խոյերին,

գ) գառներին՝ 3,5—4 ամսական հասակում, որոնք ստացվել են էլիտա (ընտիր) և առաջին դասի մաքիներից, ինչպես նաև ըստ սերնդի որակի ստուգվող խոյերից ստացված մատղաշին:

Ոչխարների բնիտավորումը անց է կացվում գարնանը, մինչև խուզը:

Կիսանրբագեղմ մսա-բրդատու ոչխարների բնիտավորումը կատարվում է հետևյալ ցուցանիշների գնահատման հիման վրա.

1) ցեղը, ցեղախումբը, տիպը,

2) համակազմվածքը և ոսկրակազմը,

3) մարմնակազմությունը,

4) խոշորությունը,

5) մսային հատկությունները,

6) բրդի մասսան (խտությունը),

7) բրդի երկարությունը,

8) բրդի ոլորվածությունը,

9) բրդի հաստությունը,

10) բրդածածկի և շտապիլի միահավասարությունը,

11) բրդի փայլը,

12) ճարպաբուրությունը,

13) փորի, մեջքի և ոտքերի բրդակալումը,

14) ընդհանուր գնահատականը:

Էլիտա (ընտիր) և առաջին դասի մաքիները գնահատվում են նաև ըստ կաթնատվության:

Տարբերվում են ոչխարների բնիտավորման երկու եղանակ՝ անհատական և դասային:

Անհատական բնիտավորման ենթարկվում են.

ա) ընտիր (էլիտա) և առաջին դասի կենդանիները,

բ) ըստ սերնդի որակի ստուգվող խոյերից ստացված մատղաշը:

Անհատական բնիտավորման արդյունքները գրանցվում են հատուկ մատյանի մեջ ըստ ընդունված լրիվ բանտու: Յուրաքանչյուր կենդանու համար կազմվում է առանձին տահմային քարտ:

Դասային բնիտավորման են ենթարկվում բոլոր կենդանիները, որոնք պիտանի են հոտի վերաբրտադրության համար:

Դասային բնիտավորմամբ ոչխարների բուժանումը ըստ դասերի կատարվում է յուրաքանչյուր կենդանու համակազմվածքի, տիպի և մթերատվության հատկությունների զուգարային գնահատականի հիման վրա, առանց անհատական ցուցանիշների գրանցման:

Կիսանրբագեղմ մսա-բրդատու ոչխարները բնիտավորման միջոցով բաժանվում են երեք դասի.

էլիտա դաս.— կենդանին խոշոր է, ունի ամուր, բայց ոչ կուպիտ համակազմվածք և զարգացած ոսկրակազմ, լավ արտահայտված մսային ձևեր: Մեջքը երկար է, գոտկատեղի, սրբանի, ազդրերի մկանունքը զարգացած է, կուրծքը լայն և կլորավուն է, ոտքերը միջին երկարությամբ, ուղիղ և լայն դրված: Իւրդը խիտ է կամ ունի միջին խմություն: Ճարպաբուրության պարունակությունը և որակը բավարար է, շտապիլներն ունեն արտահայտված ոլորվածություն: Բրդածածկը միահավասարված է շտապիլի մեջ և զեղմում ըստ բրդի երկարության և բարակության: Փորը լավ կամ բավարար է բրդակալված:

Էլիտա դասին կարող են դասվել նաև առանձին կենդանիներ, որոնք ամբողջությամբ չեն բավարարում նշված պահանջները, սակայն աչքի են ընկնում բացառիկ բարձր մսային հատկություններով կամ բրդատվությամբ:

Առաջին դասին պատկանում են այն ոչխարները, որոնք ունեն տվյալ ցեղին կամ ցեղախմբին բնորոշ հատկանիշներ: Համակազմվածքը ամուր է, ոսկրակազմը լավ զարգացած, մարմնակազմը լավ զարգացած, առանց թերությունների: Իւրդը խիտ, կամ միջին խտության, միահավասար ըստ հաստության և երկարության: Փորի բրդակալվածությունը լավ կամ բավարար:

Տարբեր ցեղերի էլիտա և I դասի կենդանիների մթերատվության նվազագույն ցուցանիշները բերված են աղյուսակ 16-ում:

Երկրորդ դասում դասվում են միատարր կեսանուրբ բուրդունեցող ոչխարների, որոնք չեն բավարարում I դասի պահանջներին

Մաս-բաժանող ուղիները ելիտա և I դասի նվազագույն պահանջները

Ցեղը և ցեղախումբը	Տարիքը	Կենդանի մասան (կգ)		Բերատվությունը (կգ)		I դասի կենդանիների բրդի երկարությունը (սմ)	
		խոյր	ելիտա	մաքիներ	ելիտա	խոյր	մաքիներ
Լինկոլն (անգլիական)	12 ամսական	53	43	44	40	2,5	1,9
	հասակավոր	100	90	66	60	4,9	3,0
Լինկոլն (ադգենսիական)	12 ամսական	46	42	33	35	2,5	1,8
	հասակավոր	94	85	60	55	4,4	3,0
Լինկոլն	12 ամսական	52	47	42	38	2,1	1,5
	հասակավոր	100	90	60	55	3,8	2,5
Կուլթիբեյան	12 ամսական	52	47	44	40	2,2	1,6
	հասակավոր	100	90	63	57	3,6	2,3
Հյուսիսային-կասպյան	12 ամսական	50	45	42	38	2,6	1,8
	հասակավոր	94	85	60	55	4,9	2,7
Տյանշանյան	12 ամսական	52	47	44	40	2,6	1,8
	հասակավոր	100	90	60	55	4,4	2,3

Մանրություններ: Էլիտա դասի ուղիները բրդի երկարությունը I ամսական դասի համեմատ պետք է բարձր լինի 1 սմ-ով:

ըստ կենդանի մասանի և բրդի երկարությամբ, ինչպես նաև երկար, սակայն նոսր, բրդի հասակությամբ ոչ միահավասար բրդածածկով ուղիները:

Նշված դասերի պահանջները չբավարարող ուղիները խոտանվում են և հանվում տնտեսությունից:

Հայկական ՍՍՀ-ում հյուսիս կովկասյան լեռնային կորրիդել և լինկոլն տիպի խոյրների սերնդի «ինքն իր մեջ» բուծումից ստացված մաս-բրդատու ուղիները բոնիտավորման ժամանակ բաժանվում են հետևյալ դասերի:

Առաջին դաս.— Կենդանին խոշոր է, ունի ամուր, բայց ոչ կուպիտ համակազմվածք և զարգացած ոսկրակաղմ, լավ արտահայտված մսային ձևեր: Մեջքը երկար է, գոտկատեղի, սրբանի, ազդրների մկանունքը զարգացած է, կուրծքը լայն և կլորավուն է, ոտքերի միջին երկարությամբ, ուղիղ և լայն դրված: Կենդանին անեղջյուր է: Բուրդը կիսանուրբ է՝ 58—48 որակի, սպիտակ, մեծ մասամբ կիսափակ շտապելային կառուցվածքով, խիտ է կամ ունի միջին խտություն, առանց չոր և մեղած մաղերի: Ճարպաբուրքի պարունակությունը և որակը բավարար է, շտապելներն ունեն արտահայտված ոլորվածություն: Բրդածածկը միահավասարված է շտապելի մեջ և զեղմում ըստ բրդի երկարության և բարակության: Փորը լավ կամ բավարար է բրդակալված, մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 55—65 տոկոս: Կուրծք աչքի է ընկնում մեծությամբ, պտուկները զարգացած են: Լիահասուն մաքիների կաթնատվությունը կազմում է 120—130 կգ:

Տոհմային հոտերում լավագույն կենդանիները, որոնք գերազանցում են առաջին դասի մթերատվության ցուցանիշները 10—15 տոկոսով, բազմապատու են և կաթնառատ, առանձնացվում են ընտիրների խմբում և նրանց հետ տարվում է ավելի խորը տոհմային աշխատանք:

Առաջին դասի ուղիները համար սահմանված են մթերատվության հետևյալ նվազագույն պահանջները (աղյուսակ 17):

Երկրորդ դաս.— Կենդանին ունի ամուր համակազմվածք, բավարար զարգացած մարմնակազմություն, բուրդը միատարր կիսանուրբ է, լավ և բավարար խտությամբ: Բրդատվությամբ բավարարում է առաջին դասի պահանջները, բայց կենդանի մասսայով, խոշորությամբ, մսային հատկություններով և ընդհանուր զարգացմամբ զիջում է վերջիններին: Այս դասում առանձնացվում են նաև այն կենդանիները, որոնք խոշորությամբ և մսային ձևերով թեև բավարարում են առաջին դասի պահանջները, բայց զեղմի հիմնական հատվածներում բուրդը համեմատաբար կարճ է:

Երրորդ դաս.— Կենդանին ունի բավարար խոշորություն և մսային հատկություններ: Բուրդը կիսանուրբ և միատարր է, երկարությամբ զիջում է առաջին դասի պահանջներին: Բրդածածկը հաճախ ոչ միահավասարված է, ազդրերի վրա լինում են հյուսիկներ: Փորը բրդակալված է անբավարար:

Ցանկալի տիպի ոչխարների մթերատվության նվազագույն պահանջները

Սեռահասակային խմբերը	Կենդանի մասսան կգ	Քրդատվությունը, կգ		Բրդի երկարությունը սմ	Զրդի հաստությունը (որակ)
		անվա	մաքուր		
Արտադրող խոյեր	80	6	3,6	12	48—56
Տոհմային խոյիկներ 13—15 ամիս. հասակում	50	4	2,4	12	50—55
Մաքիներ	50	3,5	2,1	10	50—58
Շիշակներ 13—15 ամս. հասակում	38	2,5	1,5	11	50—58
էգ գառներ 5 ամս. հասակում	28	1,4	1,0	7	50—58
Արու գառներ 5 ամս. հասակում	30	1,5	1,0	7	50—85

Կիսանրբազեղմ մսա-բրդատու ոչխարների անհատական բոնիտավորման ժամանակ գնահատվող ցուցանիշները դրանցում են համապատասխան պայմանական նշաններով, որն ամբողջությամբ կոչվում է բոնիտավորման բանալի:

Ցուցանիշների գրանցումները կատարում են հետևյալ կերպ.

Ռոմնի մարշ—PM

Լինկոլն—Л

Կույբիշևյան—КБ

Հյուսիսկովկասյան մսա-բրդատու—СК

Տյանշանյան—ТШ

Օստրոգոժյան—PMM

Լիսկինյան—ЛМ

Կալինինյան—КЛ

Օմսկի—ОМ

Հայկական ՍՍՀ-ում բուծվող մսա-բրդատու ոչխարները պայմանականորեն անվանվում են «հայկական մսա-բրդատու» և նըշվում են AMIII տառերով:

ՀԱՄԱԿԱԶՄՎԱԾՔԸ (ԿՈՆՍՏԻՏՈՒՑԻԱ)

Կենդանու համակազմվածքը գնահատվում է մարմնակազմության առանձնահատկությունների նկարագրմամբ՝ ըստ ոսկրակազմի ամրության, արտակազմվածքի առանձին հատվածների զարգացմամբ, մաշկի և ենթամաշկի հաստության ու խտության, բրդի և բրդածածկի հատկությունների:

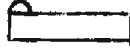
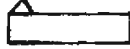
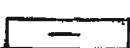
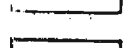
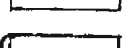
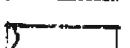
К— Կենդանին ունի ամուր կազմվածք, համաչափ մարմնակազմություն, լավ զարգացած ոսկրակազմ, մաշկի միջին հաստություն և խտություն:

КГ— Կենդանու համակազմվածքը կոպիտ է, ունի կոպիտ ոսկրակազմ, մաշկը մեծամասամբ հաստ և փխրուն է:

КП— Կենդանու համակազմվածքը նուրբ է, ոսկրակազմը ոչ բավարար է զարգացած, մաշկը բաբակ է:

Կենդանու արտակազմվածքը (էֆստերյեռ)

Կենդանու արտակազմվածքի նոսմալ զարգացումը բոնիտավորման բանալու մեջ ցույց չի տրվում:

- լայն մշտալ
- նեղ և բարձր մշտալ
- բարձրադիր կենդանի
- կարճադիր կենդանի (խոր մարմին)
- երկար մեզգ
- կարճ մեզգ
- լայն սրբան
- նեղ սրբան
- երկար սրբան
- լայն կուրծք
- նեղ կուրծք
- լայն կողավուն ողեր (լայն մարմին)
- լավ լցված ապրրներ
- նիսար ապրրներ

Կենդանու խոշորությունը

Кр—Կենդանին շատ խոշոր է:
Ср—Միջին խոշորության կենդանի:
Мл—Մանր կենդանի:

ՄՍԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կենդանու մարմնակազմության մասին հատկությունները դնահատվում են արտակազմվածքի առանձին հատվածների զարգացմամբ՝ 5 բալային սխեմանով:

- 5—Կենդանու մասային ձևերը արտահայտված են դերազանց,
 - 4—Կենդանու մասային ձևերը լավ են արտահայտված,
 - 3—Կենդանու մասային ձևերը բավարար են արտահայտված,
 - 2—Կենդանու մասային ձևերը վատ են արտահայտված:
- Մասային հատկությունները արտահայտվող բալերը գրանցվում են կենդանու մեծության հետ:

Օրինակ՝ Кр5— Կենդանին շատ խոշոր է, մարմնակազմի մասին ձևերը արտահայտված են գերազանց:

ԲՐԴԻ ՄԱՍՍԱՆ (ԽՏՈՒԹՅՈՒՆԸ)

Բրդի մասսան որոշվում է կենդանու կողքի հատվածում՝ շոշափման և շտապելների միջև կարի լայնության արտահայտվածությամբ:

ММ— բուրդը շափազանց խիտ է,
М — բուրդն ունի բավարար խտություն,
Мр—բուրդը նոսր է,
Мр—բուրդը շափազանց նոսր է:

ԲՐԴԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի երկարությունը որոշվում է կենդանու կողքի հատվածում: Շտապելի բարձրությունը չհարթված վիճակում չափվում է բանոնով՝ 0,5 սմ ճշտությամբ և նշանակվում է «Д» տառով, որին կցագրվում է շտապելի բարձրությունը ցույց տրվող թվանշանը:

Օրինակ՝ Д 14

ԲՐԴԻ ՈՂՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի ոլորվածությունը որոշվում է կենդանու կողքի հատվածում:

И—շտապելները ամբողջ երկարությամբ ունեն լավ արտահայտված ոլորքները,
И+— շտապելները ունեն շափազանց պարզ արտահայտված ոլորքներ,

И— —շտապելներն ունեն թույլ արտահայտված ոլորքներ,
И=— շտապելներում բացակայում են ոլորքները,
ИМ— մարկիրտային ոլորվածություն:

ԲՐԴԻ ՀԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի հաստությունը որոշվում է կենդանու կողքի հատվածում ըստ բրադֆորդյան դասակարգման, հաշվի առնելով բրդաթելերի բարակության միահավասարությունը ամբողջ երկարությամբ:

Բրդի հաստությունը արտահայտվում է նրան համապատասխանող «որակի» թվանշաններով:

Բրդի որակը	Բրդի բարակությունը (միկրոմետրերով)
58	25,1—27
56	27,1—29
50	29,1—31
48	31,1—34
46	34,1—37
44	37,1—40
40	40,1—43
36	43,1—55

ԲՐԴԻ ՄԻԱՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բրդի միահավասարությունը ըստ կենդանու բրդածածկի որոշվում է կողքի և ազդրի բրդի բարակության տարբերությամբ:

У — բուրդը միահավասար է՝ բրդի բարակության հարաբերությունը կողքի և ազդրի վրա մեկ որակից չի գերազանցում:

У— —կողքի և ազդրի վրա բրդի բարակություն տարբերությունը չի անցնում երկու որակից, բուրդը այնքան էլ միահավասար չէ:

У= — Բրդածածկը անհավասար է՝ կողքի և ազդրի վրա բրդի բարակության տարբերությունը ավելի է երկու որակից:

Բրդաթելիկների անհավասարությունը շտապելի մեջ կողքի հատվածում նշանակվում է Λ նշանով: Օրինակ, բրդածածկը միահավասար է, բայց շտապելի մեջ նկատվում են կոպիտ բրդաթելիկներ, քստամազ, մեռած կամ չոր մազեր: Այս դեպքում բրդածածկի միահավասարությունը նշանակվում է այսպես՝ У

- Ե— Բուրդն ունի լավ արտահայտված լյուստրային փայլ:
 Ե— — Բուրդն ունի թույլ արտահայտված փայլ:
 Ե+— Բուրդն ունի շափազանց խիստ (ապակենման) փայլ:

ՃԱՐՊԱԿՐՏԻՆՔԸ

- Ջ— ճարպաքրտինքի քանակը և որակը բրդի մեջ նորմալ է,
 Ջ— — ճարպաքրտինքը բրդի մեջ պակաս է,
 Ջ=— ճարպաքրտինքը բրդի մեջ համարյա բացակայում է,
 բուրդը չոր է,
 Ջ + — բուրդը շափազանց հարուստ է ճարպաքրտինքով:

ՓՈՐԻ, ՄԵՋՔԻ ԵՎ ՈՏՔԵՐԻ ԲՐԴԱԿԱԼՈՒՄԸ

Կենդանու փորի ռավարար բրդակալումը հատուկ նշումներով չի ընդգծվում:

Գեղազանց բրդակալումը.— Կենդանու փորի վրա բուրդն ունի շտապելային կառուցվածք, որը երկարությամբ և բարակությամբ քիչ է տարբերվում կողքի հատվածի բրդից: Երկու գծիկներով ընդգծվում է կենդանու ընդհանուր գնահատականը ցույց տվող միջին զրոնները:

Փորի լավ բրդակալումը.— Բուրդը փորի վրա խտությամբ և երկարությամբ զիջում է կողքի հատվածի բրդին, բայց պահպանված է նրա շտապելային կառուցվածքը: Այս դեպքում կենդանու ընդհանուր գնահատական ցույց տվող միջին զրոնները ընդգծվում են մեկ գծիկով:

Փորի անբավարար բրդակալումը.— Բուրդը նոսր է, արատավոր: Կենդանու ընդհանուր գնահատականը ցույց տվող միջին զրոնների վերևում նշվում է կորնթարթ Ա:

Մեջքի գերազանց բրդակալումը, երբ մեջքի բուրդը երկարությամբ և խտությամբ չի գիջում կողքի հատվածի բրդին, նշվում է 5 նիշով, ընդհանուր գնահատականի միջին զրոնների վրա:

Մեջքի լավ բրդակալումը նշվում է 4 նիշով նույն տեղով, բավարար բրդակալումը՝ 3 նիշով, վատ բրդակալումը՝ 2 նիշով:

Ոտքերի նորմալ բրդակալումը հատուկ նիշով չի նշվում: Առջևի վերջավորությունների լավ բրդակալման դեպքում ընդգծվում է ընդհանուր գնահատականի առաջին զրոն, իսկ հետևի վերջավորություններին՝ վերջին զրոն: Ոչ ռավարար բրդակալման դեպքում համապատասխան զրոյի վրա նշվում է կորնթարթ Ա:

Ընդհանուր գնահատականը.— Կենդանու մասյին ձևերի, արտակազմվածքի, բրդի որակական ցուցանիշների, մարմնի համալային զարգացման ընդհանուր գնահատականը տրվում է հինգ բալային սխեմանով, զրոնների միջոցով:

00000— Գերազանց մարմնակազմությամբ, կենդանի մասյին, բրդային և կաթնային միանգամայն բարձր մթերատվությամբ:

0000— Մասյին, բրդային և կաթնային մթերատվությամբ և մարմնակազմության զարգացմամբ լավ կենդանի:

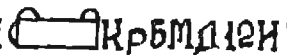
000— Մասյին և բրդային մթերատվությամբ, մարմնակազմությամբ բավարար կենդանի:

էլիտային (ընտիր) խմբում առանձնացվում են միայն 00000 կամ 0000 գնահատականով կենդանիները:

Տոհմային տնտեսություններում ընտիր և առաջին դասի մաքիններից և ըստ սերնդի որակի ստուգվող խոյերից ստացված նորածին գառներին կշռում և նկարագրում են ըստ ոսկրակազմի ամրության, խոշորության, բրդի միատարրության, գույնի: Նշվում է նաև կոպիտ մազիկների (շնամազի) առկայությունը բրդածածկի մեջ:

Այդ գառները 3,5—4 ամսական հասակում կշռվում և բոնիտավորվում են ոսկրակազմի զարգացմամբ, մասնությունությամբ, բրդի երկարությամբ, հաստությունությամբ, բրդածածկի միահավասարությամբ և ընդհանուր գնահատմամբ:

Որպես օրինակ, ստորև բերվում է հայկական մաս-բրդատու ոչխարների անհատական բոնիտավորման բանալու գրանցման կարգը՝

AMUK KPMI 12H 5045X 00000 010

Ոչխարների բոնիտավորումից հետո նրանց աջ ականջին հատուկ ակնշանի միջոցով դրվում է համապատասխան նշան (սլաք)՝

էլիտա (ընտիր) դաս-ականջի ծայրին կատարում են մեկ կտրվածք առաջին դաս՝ ականջի ներքևի եզրին մեկ կտրվածք՝

երկրորդ դաս՝ ականջի ներքևի եզրին 2 կտրվածք երրորդ դաս՝ ականջի վերևի եզրին՝ մեկ կտրվածք

Դասային կենդանիների պահանջները շրավարարող կիսանրբագեղմ, ինչպես նաև խոտանված նրբագեղմ և կիսակոպտարորդ խառնացեղերի ականջի ծայրը կտրվում է:

Վերարտադրության համար ոչ պիտանի բուրդ կենդանիները առանձին հոտերով զարնան խուզից հետո դրվում են գիրացման և արոտային շրջանի վերջում իրացվում որպես մսացու:

Ոչխարների բոնիտավորումը կարևոր արտադրական պրոցես է և նրա կազմակերպման ու անցկացման համար պատասխանատու են.

ա) սովետական տնտեսություններում դիրեկտորները, գլխավոր և տոհմային գծով անասնարույծները,

բ) շրջաններում՝ գործկոմիների գյուղատնտեսության վարչությունների գլխավոր և տոհմային գծով անասնարույծները,

գ) տոհմային աշխատանքի և արհեստական սերմնավորման պետական կայանների գործունեության գոպիների շրջաններում՝ կայանների դիրեկտորները և գլխավոր անասնարույծները:

Բոնիտավորման տվյալների հիման վրա մշակվում է ոչխար-
ների հոտերի կազմավորման և զուգավորման պլան, ամփոփվում
են ստացված նյութերը, կազմվում ակտ և հաշվեհատվյուն՝ երեք
օրինակից:

Բալբաս ցեղի ոչխարների բոնիտավորումը անց է կացվում զարնանր, խուզից առաջ, անհատական կամ դասային եղանակով:

Անհատական բոնիտավորման ժամանակ հաշվառվում և գնահատվում են հետևյալ ցուցանիշները՝ սեռը, տարիքը, ցեղը, կենդանու տիպը, համակազմվածքը, արտակազմվածքը, բրդի խտությունը, երկարությունը, ոլորվածությունը, հատկությունը, միահավասարությունը, փայլը, գույնը, մեռած և շոր մազերի առկայությունը, ճարպաքրտինքը, բրդի դասը, փորի և ոտքերի բրդակալվածությունը և ճարպային պոչի ձևը և խոշորությունը, ընդհանուր գնահատականը և դասը: Բոլոր այս ցուցանիշները գրանցվում են բոնիտավորման բանալիի միջոցով հետևյալ կերպ՝

Յ Ե Ղ Բ

գրանցվում է ցեղի անվանման առաջին տառերով՝ բալբաս—Ե

Ոչխարների տիպը

ցեղի համար նորմալ տիպ—A

թեթում դեպի մասայնությունը—Ե

թեթում դեպի բրդայնությունը—C

Համակազմվածք

որոշվում է մարմնակազմության, մաշկի և բրդածածկի գնահատման միջոցով:

K—կենդանին ունի ամուր համակազմվածք, լավ զարգացած է բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմ, խիտ, միջին հաստության մաշկ:

Kr—համակազմվածքը կոպիտ է, ոսկրակազմը մասսիվ, կոպիտ, մաշկը հաստ, փուխ:

KH—համակազմվածքը նուրբ է, ոսկրակազմը թույլ զարգացած, գլուխը նեղ, մաշկը բարակ և փուխ:

Արտաքին տեսք

PB—եղջյուրները խոշոր են

PM—եղջյուրները փոքր են

PO—եղջյուրներ չկա

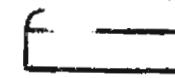
Մարմնամասերի զարգացումը գրանցվում է բազմանկյունների միջոցով (էջ 67):

ԿԵՆԴԱՆՈՒ ԽՈՇՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

5—խոշոր կենդանի

4—միջին խոշորության կենդանի

3—մանր կենդանի

Լայն մշտավ

Նեղ և բարձր մշտավ

Կախ ընկած մեզի

Երկար մեզի

Կարձ մեզի

Լայն սրբան

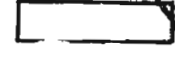
Նեղ սրբան

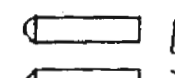
Երկար սրբան

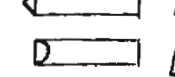
Կարձ սրբան

Կախ ընկած սրբան

Լայն կուրծի

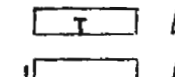
Նեղ կուրծի

Լայն կլորալուն ողներ (լայն մարմին)

Լավ լցված ապրրեր

Նիհար ապրրեր

Բարձրադր կենդանի

Կարձադր կենդանի (խոր մարմին)

Բարակ ոսկրակազմ

Հարուստ ոսկրակազմ

Ուրվերի իրապես դրվածի

Ուրվերի թրույն դրվածի

ԲՐԴԻ ԽՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է կողքի հատվածում շոշափման միջոցով
 MM—բուրդը շատ խիտ է
 M—բրդի խտությունը բավարար է
 Mр—բուրդը նոսր է

ԲՐԴԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է կողքի հատվածում 0,5 սմ ճշտությամբ քստամազի համար առանձին, աղվամազի համար առանձին և գրանցվում է կոտորակով՝ համարիչում գրանցվում է քստամազի երկարությունը, հայտարարում՝ աղվամազի:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴԱՍԻ ՀԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է կողքի հատվածում համաձայն կիսակոպիտ բրդի արդյունաբերական ստանդարտի՝
 П/Г-В—բարձր դաս
 П/Г-І—առաջին դաս
 П/Г-II —երկրորդ դաս

ԲՐԴԻ ՓԱՅԼԸ

В—նորմալ
 В+—լավ
 В— — թույլ

ԳԵՂՄԻ ՄԻԱՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որոշվում է ազդրի և կողքի հատվածների բրդի հաստության տարբերությամբ:
 У—գեղմը միահավասար է, կողքի ու ազդրի բուրդը դասվում են մեկ տեսակի
 У— —մինուս—գեղմը անքան էլ միահավասար չէ, կողքի և թիակի բուրդը տարբեր տեսակի են
 У=—գեղմը ոչ միահավասար է: Պարանոցի և թիակի հատվածում՝ I տեսակի, կողքի, և մեջքի հատվածում՝ II տեսակի, ազդրի հատվածում՝ III տեսակի:
 Ч — սև
 С—մոխրագույն
 СС—բաց գույնի
 В—սպիտակ
 Пр—ալ գույնի

ՉՈՐ ԵՎ ՄԵՌԱՍ ՄԱՋԵՐԻ ԱՌԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Mc—միջին քանակությամբ
 Mc+—մեծ քանակությամբ
 Mc— —փոքր քանակությամբ

ՓՈՐԻ ԲՐԴԱԿԱԼՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գրանցվում է ընդհանուր գնահատականի միջին զրոների միջոցով:
 Նորմալ բրդակալվածությունը չի նշվում:
 Լավ բրդակալվածությունը՝ ընդգծվում են միջին զրոները:
 Վատ բրդակալվածությունը՝ միջին զրոների վրա դրվում է կորնթարթ

ՃԱՐՊԱՅԻՆ ՊՈԶԻ ՁԵՎԸ ԵՎ ԽՈՇՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Вх—ճարպային պոչը մեծ է
 Мх—ճարպային պոչը փոքր է
 х—պոչը սեպածն է

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Կատարվում է 5 բալային սխեմով, զրոների միջոցով՝
 00000—գերազանց կենդանի, բացառիկ խոշորությամբ և մըսայնությամբ, բրդային մեղմությամբ, գերազանց մարմնակազմությամբ:
 0000—լավ կենդանի, լավ արտահայտված մսային հատկություններով և մարմնակազմությամբ, լավ և բավարար բրդային հատկություններով
 000—բավարար բրդային և մսային հատկություններով և մարմնակազմությամբ
 Ինչպես օրինք, էլիտա դասում դասվում են 0000 և 00000 ընդհանուր գնահատական ստացած կենդանիները:
 Նշված ցուցանիշների գնահատման և մթերատվության հաշվառման տվյալների հիման վրա բոնիտավորվող կենդանիները բաժանվում են էլիտա, առաջին, երկրորդ և երրորդ դասերի:
 Առաջին դաս—դասվում են ամուր համակազմվածքով, լավ դարգացած ոսկրակազմով կենդանիները, գլուխը թեթև է, ուղիղ պրոֆիլով, խոյների մոտ հաճախ կորածն, իրանը համեմատաբար երկար, կուրծքը խոր, լավ զարգացած, ոտքերը համեմատաբար երկար, ուղիղ դրված և չոր: Ճարպային պոչը երկու բարձրության, լավ լցված ճարպով: Բուրդը երկար, փափուկ, փայլուն, քստամազը համեմատաբար բարակ, մեռած մազը բացակայում է: Բուրդը գեղմի հիմնական մասերում I և II դասի է: Փոքր լավ բրդակալված, կուրծքը լավ զարգացած:
 Մթերատվության ցուցանիշները պետք է բավարարեն ցանկալի տիպի համար սահմանված միևմալ պահանջներին (աղյուսակ 18):
 Առաջին դասի լավագույն կենդանիներին, որոնք աչքի են ընկնում մթերատվության բացառիկ ցուցանիշներով, դասում են էլիտա խմբում:

Աղյուսակ 18

Առաջին դասի կենդանիների մթերատվության միևնիմալ ցուցանիշները

Ոչխարի խմբերը	Կենդանի մասսան (կգ)	Տարեկան բրդատվութիւնը (կգ)	Բրդի երկարութիւնը (սմ)	
			քստամազի	ազվամազի
Արտադրող խոյեր	70	3,0	18	14
Մ ա թ ի ն ե ռ	45	2,0	15	11
1 տարեկան խոյիկներ	40	1,8	15	13
1 տարեկան շիշակներ	35	1,3	12	10

Երկրորդ դաս— դասվում են այն կենդանիները, որոնք թեքում ունեն դեպի մասային տիպը, խոշորութեամբ և կենդանի մասսայով չեն զիջում I դասի կենդանիներին:

Բրդում ազվամազի քանակը քիչ է, քան I դասի կենդանիների մոտ, քստամազը կոպիտ է, կոշտ: Թույլատրվում է մեռած մազերի առկայություն: Մարմնակազմութիւնը առանց որևէ թերութիւնների: Ճարպային պոչը լավ զարգացած:

Երրորդ դաս— կենդանիները ունեն թեքում դեպի նուրբ համակազմվածքը: Խոշորութեամբ զիջում են I և II դասերի կենդանիներին: Դասվում են նաև թույլ մասային հատկութիւնները ունեցող կենդանիները: Բուրդը փափուկ է, ազվամազը շատ բարակ, մեռած մազի ավելի մեծ քանակութեամբ, քան II դասի կենդանիների մոտ: Փորի բրդակալվածութիւնը բավարար:

Նշված դասերի պահանջներին չբավարարող կենդանիները խոտանվում են:

Բոնիտավորված ոչխարների աջ ականջին կատարում են նշադրում՝ էլիտա-մեկ կտրվածք ականջի ծայրին

առաջին դաս— մեկ կտրվածք ականջի վերևի եզրին:

երկրորդ դաս— երկու կտրվածք ականջի ներքևի եզրին:

երկրորդ դաս— երկու կտրվածք ականջի վերևի եզրին:

Ոչխարների բոնիտավորման սովորների հիման վրա կատարվում է հոտերի ձևավորում և կազմվում է զույգընտրության պլան: Բոնիտավորումը կատարելուց հետո կազմվում է բոնիտավորման ակտ և հաշվետվություն:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ 27-ՐԴ

Պարապմունքը անց է կացվում ուսումնա-փորձնական սրն-տեսությունում: Պարապմունքի ժամանակ պետք է կատարել 20—25 ոչխարի անհատական բոնիտավորում և սովորները գրանցել ձև 15-ում:

24 15

Խալբաս ցեղի ոչխարների բոնիտավորումը

Մ ո տ վ	
Մզտկատույ - Թոն մասուցանել	
Մզջ	
Դս ղըւոթըւսգգր զնտոտոմտջ	
Մզւոթըւսգրի - Լոկոնմմ վմսփ	
Մզւոն զիմյ	
Մզւոթըւսմոռ - Լոկոնմյր վրնգփ	
Մլոմփ	
Մւոթ	
Մւոթ - Դստուց	
Մզւոթ - Դսմոկմզ	
Մզւոթըւստոլ	
Մզւոթըւսմ սնոլ Դսզոնզգկ	
Մծգրի բեռկոտմյլ	
Մծգրի բեռկոտոյ	
Մլոմտ Դսզոնզգկ	
Մ ն գ ջ	
Մ ս գ Ո	
Մմտրոյ ղոկ - Լոտույդտ վմոմյլ	

ՈՂԽԱՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՏՈՂՄԱՅԻՆ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ

Ոլխարների արտադրական և տոհմային հաշվառումը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է կատարել նրանց համարակալում: Ոլխարների համարակալումը կատարում են ականջների վրա կտածման, եղջյուրների վրա հրազրման և ակտնջների վրա մետաղյա կամ պլաստմասսայի համարանիշի կախման միջոցով: Սպիտակ ականջներ ունեցող ոլխարների համարակալումը կատարում են կտածման եղանակով, սե ականջներ ունեցող ոլխարներին՝ համարանիշի կախման միջոցով: Խոյերի եղջյուրի վրա սովորաբար հրազրում են նրանց ականջի (անհատական) համարը:

Կտածման եղանակով համարը դնում են ականջի ներսի մակերեսին կտածման ակցանների և հատուկ ասեղնավոր թվանշանների միջոցով: Համարի առաջին թվանշանը ցույց է տալիս ոլխարի ծննդյան թիվը, իսկ հաջորդ թվանշանները՝ անհատական համարը: Օրինակ՝ 8136 համարը ցույց է տալիս, որ ոլխարը ծնվել է 1978 թ. և նրա անհատական համարը 136 է: Ակցանով համարը խրփելուց հետո պետք է ականջի այդ հատվածը տրորել մուրի և սպիրտ-դիէթերինի խառնուրդից ստացված մածուկով: 15—20 օր հետո պետք է ստուգել համարակալման որակը:

Անհատական համարակալում են էլիտա (ընտիր) և առանցիկ դասի մաքիներից ծնված դռներին, ըստ սերնդի որակի խոյերին ստուգման համար առանձնացրած մայրերից ստացված գառներին: Այս գառների ձախ ականջին դրվում է մոր համարը՝ իսկ աջ ականջին՝ իրենց անհատական համարը: Մյուս դասերի մաքիներից ըստացված գառների ձախ ականջին դնում են հոր համարը (նեղ ազգակցական բուծումից խուսափելու համար), իսկ աջ ականջին՝ անհատական համարը: Անհատական համարները ամեն տարի սկսում են մեկից:

Ոլխարների գուգավորման և ծնի ժամանակ նրանց վրա կատարում են տարբեր նշադրումներ: Այս նիշերը (կետերը) պետք է գնել գեղմի ծայրամասերին (պարանոցի կամ գավակի հատվածներում) հատուկ (լանոլինի) հեշտ լուծվող ներկով:

Ոլխարարուծական տնտեսություններում ոլխարների տոհմային և մթերատու հատկությունները հաշվառելու, ինչպես նաև սերնդի որակը ստուգելու համար անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան գրանցումներ: Այս գրանցումները կատարում են համապատասխան մատյաններում, տոհմային քարտերում և վկայականներում:

Ոլխարների անհատական բուխտավորման մատյանում գրանցվում են յուրաքանչյուր ոլխարի բուխտավորման, կենդանի մասսայի և բրդատվության տվյալները:

Մաքիների դուգավորման և ծնի մատյանում գրանցում են յուրաքանչյուր մաքու գուգավորման օրը, որ խոյի սերմնահեղուկով է

սերմնավորվել, մաքու ծնի օրը, նրանից ստացված գառի (գառների) սեռը, անհատական համարը, կենդանի մասսան:

Մատղաշի աճեցման մատյանում գրանցում են մատղաշի անհատական համարը ըստ սեռի (մայրերից անջատումից հետո), նրանց ծնողները անհատական համարների, կենդանի մասսայի և բրդատվության տվյալները ծնված օրվանից մինչև 1 տարեկան հասակը:

Բոլոր տոհմային խոյերը և մաքիները ունենում են տոհմային քարտեր, որտեղ կատարում են համապատասխան գրանցումներ նրանց տոհմային օգտագործման ընթացքում: Այս տվյալները օգտագործվում են ոլխարների ծագումնաբանությունը որոշելու, ըստ ծագման, ցեղայնության, սերնդի որակի և մթերատվության գնահատման համար:

Տոհմային վաճառքի ենթարկվող ոլխարներին տրվում է տոհմային վկայական:

Պարապմունքի ժամանակ անհրաժեշտ է ուսանողներին ծանոթացնել համարակալման եղանակների և համապատասխան գույքի հետ: Սովորեցնել նրանց հավաքել կտացման ակցանի մեջ թվերը և ճիշտ կատարել համարակալումը: Անհրաժեշտ է ցույց տալ տոհմային և արտադրական հաշվառման մատյանները, քարտերը և վկայությունները, րացատրել գրանցման և նրանց վերլուծության կանոնները:

**ԽՈՅԵՐԻՆ ԸՍՏ ՍԵՐՆԴԻ ՈՐԱԿԻ ՍՏՈԿՄԱՆ
ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Ոլխարների ընտրությունը և դուգընտրությունը իրագործվում է նրանց ծագման, համակազմվածքի, արտակազմվածքի, մթերատվության և սերնդի որակի գնահատման միջոցով: Ոլխարների գրանհատումը ըստ սերնդի որակի հանդիսանում է տոհմային աշխատանքի եզրափակիչ և ամենակարևոր օղակներից մեկը: Ըստ սերնդի որակի գնահատվում են մաքիները և խոյերը: Սակայն խոյերի գնահատումը ավելի կարևոր միջոցառում է, քանի որ մեկ խոյից նրա կյանքի ընթացքում ստացվում է մեծ քանակությամբ սերունդ: Ըստ սերնդի որակի ստուգման են դնում հոտի վերանորոգման համար թողած խոյերից լավերին (ըստ ծագման և անհատական հատկությունների):

Լավագույն խոյիկներին ընտրելու համար նրանց առաջին անգամ գնում են 15—20 օրական հասակում: Վերանորոգման համար ոչ պիտանի խոյիկներին խոտանում են և նշադրում: Այս հասակում ընտրված խոյիկներին երկրորդ անգամ դնում են մայրերից անջատումից հետո նրանց զարգացման, կենդանի մասսայի, բրդատվության և բրդի որակի տվյալների հիման վրա: Այս հասա-

կում ընտրում են լավագույն խոյիկներին, որոնց գլխաքանակը պետք է 5—6 անգամ ավել լինի, քան պահանջվող հասակավոր խոյերի քանակը: Ընտրված տոհմային խոյիկներին աճեցնում են կերակրման և խնամքի լավ պայմաններում և բոնիտավորման են ենթարկում 14—15 ամսական հասակում: Ընտրված խոյիկներից 18 ամսական հասակում լավագույններին դնում են ըստ սերնդի որակի ստուգման: Այս խոյերի ստուգումը կատարվում է 3—4 տարեկան առաջին դասի մաքիների վրա: Յուրաքանչյուր խոյի սերմնահեղուկով սերմնավորում են 80—90 մաքի այն հաշվով, որ ամեն խոյից ստացվի 40—50 էդ, այդքան էլ արու սերունդ: Զուգավորման ժամանակ կատարում են համապատասխան գրանցումներ:

Ստուգվող խոյերի սերունդը ծնվելուց անմիջապես հետո համարակալվում է և գրանցվում համապատասխան մատյանում: Գառներին մայրերից անջատելիս և ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ համեմատում են յուրաքանչյուր խոյից ստացված սերունդի (ըստ սեռի) միջին ցուցանիշները ըստ կենդանի մասսայի, բրդ-դատվության, բրդի երկարության, դասայնության: Խոյերի սերունդների համեմատումը կարելի է կատարել տարբեր եղանակներով՝ խոյերի «ռանդի» (տեղի) ըստ սերնդի միջերատվության ցուցանիշի դասում դասվող կենդանիների հարաբերակցությամբ, յուրաքանչյուր խոյից ստացված սերնդի ցուցանիշները բոլոր ստուգվող խոյերի սերնդի միջին ցուցանիշների հետ համեմատած:

ցանիշների դնահատումով, խոյերի սերնդի մեջ էլիտա (ընտիր) և և խոյերի որակը ըստ «ռանդի» դնահատումը կատարվում է յուրաքանչյուր խոյից սերնդի բոլոր ցուցանիշների դնահատման և միջին ցուցանիշի («ռանդ») որոշման միջոցով:

Աղյուսակ 19-ում բերված է խոյերին սերնդի որակի ստուգման արդյունքների վերլուծությունը ըստ ռանդի: Պետք է նշել, որ ամենաբերձրն է համարվում առաջին (1) ռանդը:

Աղյուսակ 19

Խոյի անհատական համարը	Շիշակների ցուցանիշները 12 ամսական հասակում								Խոյի միջին «ռանդը»
	կենդանի մասսան (կգ)		բրդատվությունը (կգ)		բրդի երկարությունը (սմ)		էլիտա և I դասի շի-		
	միջինը	ռանդը	միջինը	ռանդը	միջինը	ռանդը	միջինը	ռանդը	
319	39,0	4	4,4	4	7,1	4	57,0	3	3,7
914	44,0	1	5,0	1	8,0	1	94,3	1	1,0
703	39,6	3	4,5	3	7,5	2	60,0	2	2,5
133	40,1	2	4,8	2	7,3	3	45,0	4	2,7
215	38,0	5	4,2	5	7,0	5	30,0	5	5,0

Աղյուսակի սովյալներից երևում է, որ ըստ «ռանդի» լավագույնն է № 914 խոյը, երկրորդ տեղում է № 703 խոյը, իսկ վերջին տեղում՝ № 215 խոյը:

Խոյերի դնահատումը սերնդի մեջ էլիտա և առաջին դասում դասվող կենդանիների հարաբերակցությամբ կատարելու համար անհրաժեշտ է ընդունել համապատասխան պայման, այսինքն էլիտա և I դասում դասվող կենդանիների ինչպիսի տոկոսային հարաբերակցությամբ խոյը կարող է համարվել դերազանց, լավ, բավարար կամ անբավարար: Այս հարաբերակցությունը կախված է տնտեսությունում տարվող տոհմային աշխատանքի և ոչխարների միջերատվություն մակարդակից: Լավ կազմակերպված տոհմային տնտեսություններում խոյին կարելի է դերազանց համարել, եթե նրա սերնդի 70 % ավելին դասվեց էլիտա և I դասում, լավ՝ 60—69 %, բավարար՝ 50—59 %: Եթե այդպիսի կենդանիների տոկոսը 50-ից ցածր է, ապա խոյը անբավարար է և չպետք է օգտագործվի սերմնավորման համար:

Սերնդի որակի դնահատման ժամանակ պետք է ուշադրություն դարձնել նաև որակական ցուցանիշների վրա՝ բրդի որակի, մարմնակազմության, խոյի և իր սերնդի նմանությունը:

Վերջնականապես խոյերը դնահատվում են ըստ ծաղման, սեփական միջերատվության, մարմնակազմության և սերնդի որակի 3 տարեկան հասակում: Հետագայում ամեն տարի պետք է հսկողության տակ պահել յուրաքանչյուր խոյի միջերատվության ցուցանիշները և սերնդի որակը:

Պարապմունքի ժամանակ դասախոսը առաջադրանք է տալիս ուսանողներին նախօրոք մշակված տվյալների հիման վրա վերլուծել 5—10 արտադրող խոյերի սերնդի որակը, օգտագործելով ձևեր 16, 17 և 18-ը:

Ձև 16

Խոյերի սերնդի նախնական դնահատումը 4—5 ամսական հասակում

Խոյի համարը	Մատղաշի սեռը	Քանակը	կենդանի մասսան (կգ)	բրդի երկարությունը (սմ)	բրդի բանակը (կգ)	Գառների դնահատմանը		
						դերազանց	լավ	բավարար

Խոյերի սերնդի գնահատումը 13—15 ամսական
հասակում

Խոյի համա- րը	Մատ- ղաշի սեռը	Քա- նակը	Կենդանի մասնան (կգ)	Բրդի երկարու- թյունը (սմ)	Բրդատ- վու- թյունը (կգ)	Մատղաշի զանք (գլուխ)		
						էլիտա ըն- (տիբ)	I	II

Խոյերի ըստ սերնդի որակի վերջնական գնահատումը և
տոհմային օգտագործման նշանակումը

Խոյի հա- մարը	Նախնական գնահատումը (4-5 ամսու- կան)	Գնահատումը 13-15 ամսական հասակում էլի- տա և I դասի մատղաշի քանակը	Մատղաշի բնու- թագրումը 13-15 ամսական հասակու.	Խոյի վերջնա- կան դնա- հատա- կանը	Տոհմային օգտա- գործումը

Խմբագիր՝ գյուղ. գիտ. գործադր.

Գ. Գ. ՏՈՂԱՆՑԱՆ

Տեխնիկական խմբագիր՝ Շ. Ա. ԱԳԱՄՅԱՆ

Հանձնված է շտրվածքի

23/XI-78 թ.

Ստորագրված է տպագրության

10/V-79 թ.

Հրատ. 4,5 մ. տպագրական 4,8 մ.

Դիմը 50 կոպ.